

F. Fernández Rei (2003): “Moita costa, ‘pouco’ mar: o léxico mariñeiro e a construción do estándar galego”, en M. Álvarez de la Granja / E. X. González Seoane (eds.): *A estandarización do léxico*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega, 285-347.

You are free to copy, distribute and transmit the work under the following conditions:

- **Attribution** — You must attribute the work in the manner specified by the author or licensor (but not in any way that suggests that they endorse you or your use of the work).
- **Non commercial** — You may not use this work for commercial purposes.

MOITA COSTA, 'POUCO' MAR: O LÉXICO MARIÑEIRO E A CONSTRUCCIÓN DO ESTÁNDAR GALEGO

Francisco Fernández Rei

Instituto da Lingua Galega.USC

A meu pai, a meu avó Ricardo, a meus tíos Andrés e Ricardo, que moraron nas augas da Arousa e en illas de auga rodeadas de ceo por todas partes.

Á clase mariñeira de Galicia.

Antes de nada quero agradecerlles ós organizadores do Simposio *Léxico e Estandarización en Galicia* a invitación que me fixeron para poder participar; pero tamén quero felicitalos polo feito de teren en conta que o mar tamén existe e que debe terse en conta a problemática do léxico mariñeiro na construción da patria da lingua que nos une a tódolos galegofalantes.

Galicia ten moita costa, pero na cultura, na literatura e na lexicografía galega hai relativamente pouco mar. Nos dicionarios de uso xeral, a pesar do moito que se leva feito, e ben, é bastante o que hai que revisar pois faltan acepcións mariñeiras de uso común e cómpre unha revisión de acepcións con mar, co fin de reflectir de xeito máis adecuado a fala viva da xente mariñeira. No propio *Vocabulario ortográfico da lingua galega* (VOLG 1989) hai voces comúns que faltan, a algunhas referireime na miña intervención.

A xeito de introducción, vou comeza-la miña exposición falando da recolleita e dos estudos do léxico mariñeiro e da recuperación do noso patrimonio marítimo. Logo tratarei o mar e o léxico mariñeiro na literatura galega, salientando primeiras documentacións no galego escrito; e a seguir farei unhas calas sobre a presenza e a ausencia de mar no VOLG (1989).

1. O MAR E A CULTURA GALEGA

De Ribadeo á Guarda hai 1.195 km. de costa. Moita xente do litoral tivo (e segue a ter) no mar o seu principal modo de vida, ben en augas de caladoiros situados cada vez a máis millas de Galicia, ben nas praias ou nas augas próximas á nosa costa.

É incuestionable a importancia do mar en Galicia tanto polo número de km. como pola moita xente que ten na pesca e no marisqueo a súa actividade laboral; pero esta realidade, en palabras do historiador e etnógrafo Calo

Lourido (1996: 7-10), “nunca se viu reflectida nos estudos sobre a nosa terra. A maior parte dos antropológos eran e son xentes do rural labrego e, malia o atractivo do ‘chocante’, semella haber unha predisposición a estudar o máis próximo, aquilo no que un ten as súas raigañas e, por conseguinte, coñece mellor”.

En palabras de Calo, os historiadores galegos estiveron “sempre mirando para o mundo rural labrego e, agás contadas excepcións, esquecendo que Galicia é algo máis. Fóra da etapa dos cataláns practicamente non hai nada feito, e vai sendo hora de se enrolar na aventura”. Na investigación do papel dos fomentadores cataláns é salientable o labor pioneiro dos traballos de Meijide Pardo e, sobre todo, os de Alonso Álvarez sobre industrialización e conflitos sociais na Galicia do Antigo Réxime (1750-1830), na que beberon, entre outros, investigadores como Carmona Badía ou o propio Calo.

1.1. O léxico mariñeiro galego¹

No séc. XVIII os ilustrados galegos Cornide e Sarmiento recolleron léxico mariñeiro. Cornide deixounos nomes de peixes da costa de Galicia, mentres que Sarmiento anotou nos seus textos moita nomenclatura de peixes, crustáceos e algas dos nosos mares.

Nas primeiras décadas do séc. XX houbo xente non galega preocupada pola nosa etnografía mariñeira, como Rodríguez Santamaría, que nos seus *Diccionarios* de artes de pesca (1911, 1923) tivo moi presente o litoral de Galicia, ou o alemán Schroeder, que en 1937 se ocupou dos barcos de pesca de Fisterra.

Anos antes, no boletín *Nós* (xuño-xullo 1934) o etnógrafo ourensán Xaquín Lorenzo publicara un sinxelo artigo sobre as dornas do Porto do Son, onde sinalaba que nada se tiña feito sobre a etnografía das costas de Galicia e que aquel era un momento crítico por estaren a desaparecer moitos costumes e embarcacións típicas, que “aixiña non serán mais que unha lembranza na mente dos vellos mariñáns, que nas mañáns soleadas do inverno contarán aos netos as suas andanzas naquelas embarcacións en que ollaban a morte cara a tantas vegadas”. Nesa época José Suárez, ourensán de Allariz, fotografara o labor artesán das xentes do mar, fotos que posiblemente eran estudos previos para a súa película *Mariñeiros* que tivo que rematar no exi-

1 Sobre os estudos do léxico mariñeiro galego *vid.* Martínez Baleirón (2001b), onde se recollen os traballos de cultura material e de antropoloxía e os traballos sobre a lingua, á vez que se mostra o tratamento das denominacións das embarcacións tradicionais en dicionarios galegos recentes.

lio. E en 1962 Xaquín Lorenzo publicou na *Historia de Galiza*, dirixida por Otero Pedrayo, un completísimo traballo de etnografía mariñeira, cun papel destacado para a pesca da sardiña, cos diferentes aparellos e métodos de conservación e unha completa nomenclatura.

Nos anos 70 e 80 empezou a haber unha certa presenza do mar en moi diversos eidos. En 1974 L. Villaverde Rey publicou a obra *Mariscos de Galicia* e uns anos despois aparecería a *Guía dos mariscos* (1985) de Rosa Ramonell. A mediados dos 70 Carme Ríos Panisse e Antón Santamarina, investigadores do Instituto da Lingua Galega (ILG), percorreron practicamente tódolos portos que hai desde as eonaviegas Figueiras de Castropol á portuguesa Caminha da foz do Miño, para facer inquéritos sobre a nomenclatura da flora e fauna marítimas de Galicia (Ríos Panisse 1977 e 1983), á vez que cubriron en 16 portos galegos e nos portugueses de Viana do Castelo, Vila do Conde e Matosinhos o cuestionario do *Atlas Lingüístico de los Marineros Peninsulares* (Alvar 1985-89).

Entre 1968 e 1974 defendéronse na Universidade de Santiago de Compostela catro memorias de licenciatura sobre a fala e a cultura mariñeira de catro portos galegos (Sada, Escarabote, Ares e Cariño), dirixidas por Constantino García, que neses mesmos anos dirixiu máis de 30 memorias sobre falas non mariñeiras (García 1985). Hai desa época catro traballos redactados por lingüistas, que só parcialmente estudian o léxico mariñeiro: un deles, de 1966, é unha tese de licenciatura sobre Cambados, dirixida por Lindley Cintra na Universidade de Lisboa; os outros son da Universidade compostelá, as teses de doutoramento do Grove e Marín e unha memoria sobre Laxe. Nos anos 70 analizouse a cultura material mariñeira, particularmente as embarcacións tradicionais e os aparellos de pescar e de mariscar, como o estudio do Porto do Son de Calo Lourido (1978), e investigouse a organización social dalgunhas comunidades pesqueiras. E o etnógrafo Clodio González (1987) editou un refraneiro do mar.

Moito deste labor foi impulsado por institucións creadas nos 70, como o Instituto da Lingua Galega, o Centro Experimental do Plan Marisqueiro de Vilaxoán ou o Museo do Pobo Galego, á vez que galegos e non galegos percorrían o noso litoral. Entre os estranxeiros está o sueco Staffan Mörling, excelente investigador das embarcacións tradicionais, que percorreu a costa de Ribadeo á Guarda, entre 1964 e 1967, cando moitos barcos de madeira estaban activos e outros, en *desguace*, aínda podían ser estudados como el fixo. O resultado é unha monografía (Mörling 1989) de consulta imprescindible para o etnógrafo interesado no estudio dos barcos tradicionais e para o lingüista que se preocupe do léxico mariñeiro.

Por outra parte, Esperanza Piñeiro de San Miguel e Andrés Gómez Blanco están a estudia-la historia socio-económica e cultural dos portos galegos

do norte, centrándose na pesca artesanal de baixura, do que é boa mostra *Xentes dos mares de Ferrol* (1996), sobre Fene, Ferrol e Mugardos, ou o máis recente *A pesca e os mariñeiros. Cedeira, Cariño, Ortigueira e Mañón* (2001). Nestas obras pode verse como evolucionou a pesca artesanal nos portos coruñeses do N a través dos documentos, pero tamén a través das lembranzas dos mariñeiros e das mariscadoras que no seu galego habitual, co léxico e a fraseoloxía propia deses portos, nos transmiten os segredos das súas heroicas vidas, despois de andaren anos loitando arreo nas bravas augas e nos cons (eles falan de *penas* e *penedos*) dese duro litoral, especialmente o da Capelada. Os autores danlle un papel importante á memoria “que devolve os recordos, como devolve sempre o mar todo aquilo do que se apodera”.

A fraseoloxía do mar da Mariña de Lugo está a ser estudada polo lingüista e poeta Paco Rivas, que editou un caderno con esa fraseoloxía e un breve vocabulario do mar desas frases (Rivas 2000) e que ten preparado para a imprenta un diccionario fraseolóxico do mar, baseado tamén na fala da Mariña e particularmente na dos mariñaos de Foz.

Na monografía *Gamelas e mariñeiros* (1996) Eliseo Alonso estudou barcos da Guarda xa desaparecidos como os *volanteiros* e *molleiros* e tamén a *gamela* da Guarda e doutros portos do sur de Pontevedra, como a *bacía* de Baiona ou a *gamela coruxeira*. A arquitectura e os accesorios desta gamela orixinaria da Guarda, semellante a unha artesa ou *maseira* (de aí que se denomine así a gamela no norte de Portugal) foi estudada por Iñigo Echenique en *Madera de mar. Apuntes sobre a gamela* (2000), texto fermosamente editado. O léxico fronteirizo do tramo final do río Miño, tanto a nomenclatura dos barcos, peixes e artes como as augas, mareas e ventos foi analizado por Pousa Ortega (2002).

A ría da Arousa, a máis extensa das rías galegas, conta con moi diversas publicacións, algunhas de gran didactismo para coñecer como foi –e como é– o mundo tradicional mariñeiro e o léxico da xente que vive nas ribeiras dese mar. En 1931 Bouza Brey editou as *Cántigas populares da Arousa*, existiu un Seminario Domingo Fontán para o estudio da toponimia mariña da ría, editáronse monografías sobre a historia e a actividade pesqueira da Arousa² e o Plan de Explotación Marisquera de Galicia publicou os traballos de Ricardo Arnaiz e Alberto de Coa *Artes de marisqueo usados en la ría de Arosa* (1977) e os *Cuadernos marisqueros. Artes de pesca artesanal en la Ría de Arosa. I Artes de enmalle. II Artes de pesca* (1979), reeditados en versión galega no volume *Artes de pesca da Ría de Arousa* (1990).

2 Manuel Fajardo Piñeiro é autor da *Historia e vida da ría de Arousa* (Boiro, 1996) e José A. Pérez Sánchez é o de *Las actividades agropecuarias y pesqueras en la ría de Arousa (Galicia). Dinámica e incidencia territorial* (Pontevedra, 1996).

Léxico do costado de leste da Arousa pode verse en estudos dirixidos por Adela Leiro como *O traballo no mar (Aparellos e artes de pesca e marisqueo)* (1990), sobre os aparellos e as diversas artes usadas en Cambados, no Grove e na Illa da Arousa. Tamén en *Aves de costa* (1995) de Romay Cousido sobre o Grove e en publicacións do Grupo Etnográfico Mascato, coma o *Caderno de a bordo. Cultura marítima de medio ambiente* (1997) con texto de Dionisio Pereira, acompañado dun breve glosario final.

Do costado de noroeste da Arousa hai traballos lexicográficos, como o *Vocabulario mariñeiro de Escarabote* (1970), memoria de licenciatura redactada por M^a del Carmen Alonso Pérez, e o de Mónica Martínez Baleirón (2001a), sobre o léxico mariñeiro do concello de Ribeira, redactado fundamentalmente a partir de etnotextos de mariñeiros de baixura e de altura, de mariscadores a flote e de mulleres que traballan na transformación e distribución do peixe.

Polo que respecta á terminoloxía da dorna, a embarcación emblemática do mar da Arousa, Ricardo Mora (*Hombres y dornas* 1965) e Santiago Páramo Aller (*As dornas no marisqueo e na pesca artesanal na Arousa norte* 1991) estudaron a dorna carreirana, a propia do concello de Ribeira. Manolo Parada en "Fálame de dornas" (*Revista de Cultura Marítima* 1997) ocupouse da dorna meca, de tamaño grande coa que se podía traballar na costa, que se facía no Grove para tódolos portos, pero especialmente para os de Cambados, a Illa da Arousa, a Pobra do Caramiñal e Portonovo. No citado libro de Adela Leiro tamén figura a terminoloxía das pequenas dornas polbeiras, que son as que aínda se poden ver varadas nos portos do Grove e da Illa. Esta *dorna de escarva*, que é a máis primitiva e auténtica, presenta un casco que se constrúe montando as táboas unha sobre outra en rebaixes que se denominan *calimes* (de aí que no costado de noroeste, en Aguiño e Ribeira, se chame *dorna de calime*). A *dorna de tope*, que é máis moderna, presenta unha estrutura interior semellante, aínda que con formas máis redondeadas ó usárense táboas máis estreitas, sen escarva, que se apoian a tope unhas coas outras (Leiro 1990: 93).

En Cesures, río Ulla arriba, facíanse dornas (de tope) e había *mecos*, dornas de escarva traídas do Grove, como recolle Angueira en *Terra de Iria* (2002):

—Eu toda a miña vida fun mariñeiro. Mariñeiro de *dorna*, de *meco*, de *gamela*..., de río e de mar. Pois si. Traballabamos con dornas e mecos, máis pequenos e lanzados, de escarva. Chámanlle tamén, dipensando, *conas*³ alá na Arousa e mais no Grove. As dornas eran de tope, feita de *racú*, máis redondas (p. 67).

3 A dorna chámase *cona* en Cangas do Morrazo e en Baiona, pero nunca oín tal denominación no Grove nin na Illa da Arousa nin en Cambados. As cursivas destas citas do libro de Angueira son miñas.

Os *mecos*, que eran de *escarba* –eu digo de *escarba* pero hai quen pon *calim-ne [sic]*– viñan do Grove. E por aí lle debe vi-lo nome tamén. As que faciamos nós eran de *tope*. De dúas toneladas habería por volta das trinta. E aínda había outras que se botaban moito mar fóra, eran dornas de catro toneladas, media ducia delas” (p. 71).

1.2. O patrimonio marítimo galego

A instancia do inventor Guillermo Marconi, en 1932 a familia Massó abriu en Bueu un museo de náutica, que se reabriu en xullo do 2002. A paixón do mestre Francisco Rivera Casás por recoller e coleccionar obxectos relacionados co mar fixo que en 1969 nacesse o Museo do Mar de San Cibrao co fin de ser un reflexo da vida da Mariña de Lugo. E en 1977 inaugurouse o Museo do Pobo Galego, que sempre tivo moi en conta a cultura do mar de Galicia e a súa divulgación, e que foi nos seus 25 anos de existencia un referente fundamental na defensa do patrimonio marítimo galego. Desde a súa creación, o responsable da Sección de Economía Mariñeira é Francisco Calo, autor de traballos pioneiros na antropoloxía marítima no Estado español, algún editado polo propio Museo do Pobo.

Recentemente puxéronse en marcha os museos do mar de Corcubión e de Alcabre-Vigo, impulsouse o proxecto da Exposición Nacional da Construción Naval-Museo Naval de Ferrol e están en proxecto novos museos para a recuperación e revitalización da cultura marítima en vilas como Rianxo, O Grove ou Fene (Pereira 2002). E en Cambados, o Muíño de Mareas da Seca, que tanto gran moeu desde o século XVII ata o ano 1972, desde o verán do 2002 volve funcionar nas horas da seca; e das súas tres moas de granito do Salnés para millo e centeo e da moa albeira de pedra fina de Portugal obtense fariña coa que se fan galletas e outros gorentosos doces.

A popularización e socialización da cultura marítima galega arrinca realmente de 1993, ano en que se celebrou en Ribeira o I Encontro de Embarcacións Tradicionais de Galicia. Ese mesmo ano tres asociacións da beiramar da Arousa (“Amigos da Dorna Meca” do Grove, “Grupo Etnográfico Mascato” de Cambados e “Real e Ilustre Cofradía da Dorna” de Ribeira) e a “Asociación das Embarcacións Tradicionais ‘Os Galos’” de Bueu (nome que tamén se lles daba ós botes polbeiros propios desta vila do Morrazo) fundaron a Federación Galega pola Cultura Marítima (FGCM), con sede en Cambados. Nesta Federación fóronse integrando asociacións de veciños, grupos etnográficos, clubs deportivos e asociacións culturais interesadas na defensa e no espallamento da cultura do mar a través da defensa, investigación, recuperación e conservación do patrimonio marítimo de Galicia.

A situación deste patrimonio era tan crítica ese ano de 1993 que, como sinalaba o actual presidente da FGCM Xavier Trepas, “ata os máis optimistas eran pesimistas” (Cuiñas 2003, prólogo). A finais do 2002, a Federación formábase 17 heteroxéneas asociacións, case todas das Rías Baixas (7 do mar da Arousa, 5 do mar de Pontevedra e 3 do mar de Vigo) e só 2 das Rías Altas (unha do mar da Coruña e outra do mar de Ferrol). E nos mesmos días en que o petroleiro Prestige enchía de piche os cantís e os cons e as areas e as almas de tódolos galegos, integrábanse na FGCM tres novas asociacións: unha da Costa da Morte (“Canle” de Lira), unha fluvial (“Barcas do Minho” de Chantada) e unha portuguesa (“Barcos do Norte” de Viana do Castelo).

A Federación editou unha especie de informe do patrimonio marítimo de Galicia (Pereira 2000), precedido dun marco de actuación da FGCM tanto no patrimonio mobiliario e inmobiliario como no inmaterial. Dionísio Pereira, autor do texto e un dos principais dinamizadores da Federación como membro do Grupo Etnográfico Mascato, consideraba de máxima urxencia realizar un inventario sistemático e detallado do patrimonio vencellado ó mar, á vez que pedía que se elaborasen criterios con prioridades para a salvagarda dos bens en perigo e que se habilitase financiamento público para proxectos de interese. E todo isto ó abeiro da Lei do Patrimonio Cultural de Galicia, onde non hai ningunha referencia explícita ó patrimonio marítimo, pesie os esforzos da propia FGCM. Ese labor de inventario faise moito máis urxente despois de que o Prestige, a finais do 2002, ennegreceu os mares e boa parte da beiramar dos galegos.

Cada dous anos a FGCM e entidades da cultura marítima afíns organizan o Encontro de Embarcacións Tradicionais no que se mostra a riqueza do patrimonio marítimo dos galegos e a necesidade de o conservar, á vez que se estudian as posibilidades económicas do desenvolvemento das actuacións sobre a cultura e o patrimonio. Despois dos Encontros de Ribeira, Coruxo, O Grove, Rianxo e Poio, o VI Encontro vaise celebrar na Illa da Arousa (xullo 2003), recaendo a súa organización na Asociación Cultural “Dorna”, que organiza desde hai 20 anos regatas de dornas a vela e que no verán do 2001 puxo en funcionamento a Escola de Vela Tradicional, experiencia única en Galicia e en España. Esta Escola da Illa é, en realidade, un museo vivo de embarcacións tradicionais que a comezos do 2003 contaba con 24 dornas polbeiras de escarva e unha dorna de tope, dúas buquetas, dous botes polbeiros e unha lancha xeiteira, patroneados a maioría destes barcos por xente que pola mañá traballa na batea, anda ó raño ou a outros oficios da ría e que pola tarde transmite a arte de aparelar e de navegar a vela aprendida dos vellos patróns da Arousa.

Á parte da divulgación do patrimonio marítimo galego, o Encontro da Illa quere ser unha homenaxe ó labor das moi diversas asociacións da FGCM

e á vez servir para a consolidación do carácter internacional dos encontros, coa novidade de dedicalos a un territorio europeo. O primeiro convidado de honra será Portugal, pola importancia do seu patrimonio marítimo no contexto da cultura marítima europea, polo intercambio e cooperación con asociacións do litoral portugués desde a fundación da Federación e pola ligazón entre o patrimonio marítimo do norte de Portugal e de Galicia, do que é boa proba a *masseira* de Vila Praia de Âncora, xemelga da *gamela* da Guarda, e a *catraia* de Esposende e a *lancha poveira* da Póvoa de Varzim, embarcacións tradicionais xemelgas das desaparecidas *volanteira* do Porto do Son e *lancha xeiteira* de Muros (Fernández Rei 2003a).

Todos, ou practicamente tódolos colectivos da Federación, se ocupan de recuperar embarcacións tradicionais para logo *velear* con elas. Algúns combinan a restauración de barcos tradicionais coa investigación etnográfica, como fai o Grupo Etnográfico Mascato, onde está integrada xente do Grove, Cambados e Vilanova da Arousa, que está a recuperar *gbaleóns* –algún deles estaba na fase terminal do *desghuase*– á vez que fai traballos etnográficos, especialmente sobre a cultura marítima do mar da Arousa como máis arriba sinalei. Eses *gbaleóns* non son como os afundidos en Rande, os barcos de vela semellantes á galera, con varios mastros que nos séculos XVI-XVIII facían o comercio con América, tal como se define esa voz nos dicionarios galegos da RAG 1997, Cumio 1999 e Xerais 2000, senón que eran barcos de carga máis *cavudos* có bote⁴. No Grove aplican o de cavudo a barco con moita capacidade.

Nas augas da Arousa o *gbaleón* de Vilanova e Vilaxoán era bote cavudo para transporte do peixe, mentres que no Carril e en Rianxo era bote para cargar piñeiro e en Dena e Vilalonga era o que levaba barro, tella e tixolos. En Cambados coñecía-se o nome *gbaleón* que se daba ó bote de carga en portos da ría, pero a xente mariñeira da vila de Cabanillas falaba de *peilebotes* (ou *pailebotes*) e de *balandros*, case como sinónimos, mentres que no Grove se falaba do *bote da leña* e do *bote do barro*, segundo a mercadoría. Os galeóns da Arousa, que estudiou o Grupo “Mascato”, eran barcos ‘de moita manga e pouco puntal, aparelados de balandro’, en definición telegráfica que me deu Dionísio Pereira.

Os galeóns, de dúas proas e un mastro, e os balandros subían polo Ulla arriba, ata Cesures, tal como se recolle neste texto de Angueira (2002: 70), con subliñados meus:

⁴ No Estravís (1995) a acepción 1 da entrada *galeón* refírese ó ‘antigo navio mercante de grande tonelaxe e alto bordo con o que se facía o comercio entre España ou Portugal e as súas colónias. Nau de guerra’, mentres que a acepción 4 é para o ‘pequeno barco de carga e pasaxe nos portos e rías, de un só mastro inclinado para a popa e vela cuadrada. Trincado’.

—E no río había máis que *dornas* e *mecos*. Había *balandros* e *galeóns*, os galeóns [*sic*] de Cesures traguendo e levando para a fábrica de Sierra, para a da Nestlé, con carbón, con tella, con barro, comestibles, ó sal, á madeira. Cos galeóns fixéronse *barcos areiros*, adaptáronse: fóra *trapo*, veña motor e veña chupona. (...) Cesures era de mariñeiros e *calafates*. Aquí facíanse as dornas e os galeóns. Os galeóns xa lle chamaban por toda a ría '*barcos de Cesures*'. Eran de dúas proas e un mastro só, máis pequenos cós balandros, de pouco máis de dez metros de eslora, vinte toneladas. E tamén se vogaba neles cando non había vento. Iso si, cargaban e descargaban en calquera lado.

En exposicións, simposios, xornadas e encontros de moi diverso tipo mostrouse e reivindicouse a cultura marítima tradicional e a importancia do mar e da pesca en Galicia. Entre os actos máis recentes quero salienta-la exposición *Vivir no Atlántico Norte* (Santiago de Compostela, outubro e novembro 2000), coorganizado polo Museo do Pobo Galego e os Museos marítimos de Reikiavik (Islandia), Bergen (Noruega) e Tatihou (Francia); a exposición *75 anos da revista Industrias Pesqueras. Vigo, horizonte mariño / 75 years of Industrias Pesqueras magazine. Vigo, marine horizon*, que organizou o Museo do Mar de Galicia, Vigo (12.10.02 -12.01.03); e o encontro sobre o *Patrimonio marítimo como recurso económico* (decembro 2003), organizado polo Instituto Universitario de Estudos Marítimos da Coruña, o Etnoográfico "Mascato" de Cambados e a Asociación Cultural "Canle" de Lira.

2. O MAR E A LITERATURA GALEGA

Neste capítulo tratarei o mar e o léxico mariñeiro na literatura galega, con especial atención a textos cos que se introduciron —ou popularizaron— no galego escrito moi diversos termos mariñeiros que hoxe forman parte da lingua literaria e, en boa parte, do galego común oral e escrito⁵.

5 Para a redacción deste capítulo partín dos meus traballos Fernández Rei (1999: esp. 77-98, e 2001). As documentacións do léxico na historia do galego escrito proceden, fundamentalmente, do proxecto *Base Lexicográfica do ILG* dirixido por Antón Santamarina, que a comezos do 2003 tiña uns 12 millóns de rexistros correspondentes a unhas mil obras lematizadas e concordadas. Tamén consultei obras moi recentes, algunhas dos anos 70 e 80, que aínda non figuran nesa *Base Lexicográfica* e que considerei pertinente telas en conta especialmente cando contiñan primeiras documentacións de termos mariñeiros cos que poden rectificar datos de Fernández Rei (1999).

2.1. A idealizada Mariña de Leiras Pulpeiro

En varios dos *Cantares gallegos* o mindoniense Leiras Pulpeiro (1854-1912) presenta unha idealizada Mariña lucense, onde todo parece frescura e bondade fronte á “maldade” da Montaña:

Pra palique, as d'a Montaña;
Pra ferver logo, as valecas;
Pra frescura, as d' Mariña;
Pra querer ben, as vilegas.
(...)
Unha peniña do cabo
Que cobre o mar n-as marzadas,
¡Val máis que todol-os cotos,
Y-as veigas que hai n-a Montaña!

A maior idealización da Mariña verbo da Montaña faina no longo poema “Pousadoiro” de 1903, que nas estancias 3ª e 4ª contén referencias ó litoral de Foz (a *ría* e a *barra*), ás *ondas*, ás *nordesías* e ás *fúrneas* tan características da costa galega do Cantábrico, a *furna* da Costa da Morte que introduciu Eduardo Pondal no galego escrito. No poema pode apreciarse, como xa sinalou Franco Grande (Leiras Pulpeiro 1970: 90) o grande esforzo para converter unha lingua coloquial nunha lingua de cultura nos comezos do século XX.

A composición “Engalanada, no porto” é unha das poucas composicións mariñeiras de Leiras. Trata dunha *lancha* que fora a mellor e a máis feita, pero que agora podrece “arrumbada, / No areal, ao pé das penas, / Sin amarras e esquencida... / Hastra que unha baga veña / E a esbandalle, e co ela arrample / Sabe Deus pra que ribeira”). Leiras usa neste poema a forma *vaga*, que introduciu no galego escrito; é o primeiro que emprega voces mariñeiras tan literarias (e populares en falas costeiras) como *nordesía*, *salseiro*, *vagallón* e *escamallo*⁶.

⁶ Para a Mariña da poesía do mindoniense Eduardo Lence-Santar (1876-1960), para a Mariña do poeta Paco Rivas (Cervo 1955) e para o mar de Viveiro dos poemas de Xoán Neira (Meilán-Lugo 1953), véxase Fernández Rei (2001: 243).

2.2. O mar de Sada de Lugrís Freire

Mariñeiros son os poemas de Lugrís Freire (1863-1940), un dos fundadores da RAG e das Irmandades da Fala, que evocan o coruñés mar de Sada, de onde era natural, e a súa xente, como os agrupados baixo o título “Da Mariña” en *Ardencias* (1927), libro que termina con tres prosas, unha das cales é a crónica dunha mareira.

Ambientación mariñeira teñen obras teatrais de Lugrís como *Mareiras* (1904), *O Pazo* (1917) e a *Estadeíña* (1919), tamén co mar e o léxico de Sada. Da lingua desta última peza teatral dicía Carballo Calero (1981: 482):

A mesma fala das xentes carez de autenticidade. Verdade é que ouvimos termos enxebres como *panterma*, *minueta*, *cope* e *tarrafa*, que non tiveran denantes proxección literaria, i escoitamos algúns tipos e refráns tomados da boca do pobo; pero no seu conxunto, o diálogo non é natural, i está cheo de xiros imposibles de supor na lingua dos mariñeiros.

En *Estadeíña* está a segunda documentación no galego escrito de formas de moito uso literario como *arribada*, introducida por Prudencio Rovira en 1918 e de *baixío*, introducido por Florencio Vaamonde en 1894. Lugrís introduce a *traineira*, pois Cabanillas en 1913 empregara o castelanismo *trainera* e usa formas con tradición literaria como *buguina*, que introducira Pintos en 1861.

En *Versos de loita* (1919) Lugrís introduce no galego escrito o termo *velame*⁷. E en *Ardencias* (1927) usa formas moi mariñeiras e moi usadas na lingua literaria como *ardentía*, introducida por Florencio Vaamonde nas *Odas de Anacreonte* (1887) a finais do século XIX e que Cabanillas usara na *Noite estrelecida* (1926).

En Lugrís está a segunda documentación de *xebra*, introducida por Valcarce Ocampo en *Paliques* (1901)⁸, e de *halar* (“dos risós halando”) referido

7 No Periódico *Galiciano* (1886) de Pontevedra aparece *velamen*, castelanismo que é primeira documentación no galego escrito.

8 As primeiras documentacións de *xebra* no galego literario están en Valcarce Ocampo en 1901, en Lugrís en 1927 e en Cotarelo en 1931, pero da *xebra* xa fala Sarmiento (1970: 338) na glosa da copla 30 do *Coloquio de 24 gallegos rústicos* (1746). A primeira documentación de *xeba* é de Sarmiento, de 1746; a de *seba* é de Cabanillas, de 1921, e a de *ceba* é de Fernández de la Vega e Piñeiro, de 1952.

ó mar⁹ e que despois se rexistrará en Manuel Antonio (“halaremos polo chicote” en *De catro a catro* 1928).

Lugrís é autor de relatos co mar ó fondo, como “A illa milagreira”, referido á chegada dos primeiros colonos á illa de Sálvora contra mediados do século XIX, relato incluído no libro *Contos de Asieumedre* (1901).

2.3. O mar da Arousa: o vento mareiro e a marusía de Cabanillas

Nas ribeiras do mar da Arousa naceron e viviron clásicos da literatura galega como o cambadés Ramón Cabanillas (1876-1959) e os rianxeiros Castella, Rafael Dieste e Manuel Antonio, polo que as augas, barcos, ventos, pedras, illas e ribeiras e a xente da ría dun xeito ou doutro aparecen no mar deses escritores. Arousán de Vilanova (e da Pobra do Caramiñal) é o escritor en castelán Ramón Valle Inclán, que recolle o ambiente mariñeiro da ría na escena terceira de *Romance de Lobos*.

A Arousa e o seu mundo tamén está en escritores que se criaron nela, como Bouza Brey (“Ría de Arousa, grávida de cores / serea dos atlánticos amores / que acariñache a miña infancia inxela”), con familia paterna de Vilagarcía; e noutros que tiñan vínculos familiares na Arousa, como Cotarelo, eonaviego da Veiga, pero casado en Vilaxoán, ou Álvaro Cunqueiro, de Mondoñedo, con familia paterna en Cambados, onde nacera seu pai. O mar da Arousa, como máis adiante se verá, está en Méndez Ferrín e en poemas do seu heterónimo Heriberto Bens, arousán da Pobra do Deán.

As xentes dese “mar minúsculo, humilde e compartido”, que está “no ocidente de todolos Atlánticos / no bauprés temerario de tódolos Fisterras” –en versos de Tabuyo Romero no poema “Mar de Arousa” (1998)– teñen a súa *Arousiada* (1995), escrita parte en español e parte no galego da ría (con gheada, seseo e dialectalismos morfolóxicos como *cantín*), da autoría de Leonardo da Jandra, criado en Galicia, pero que desde hai anos vive na costa mexicana da Oaxaca.

Nas primeiras obras de Cabanillas os escasos poemas de tema mariñeiro parecen cadros paisaxísticos da ría da Arousa. Outras veces son cantos a embarcacións, como é a composición “A trainera” de *No desterro* (1913), barco que en 1904 arribou desde Colindres-Cantabria a Cambados, quince anos despois de que aparecese na ría de Vigo. As veloces traineiras, que representaban o progreso fronte ás tradicionais lanchas xeiteiras, aparellábanse

9 En *A Nosa Terra* (1917) rexístrase “halamos da corda pra todos ou para ningún”; en Filgueira Valverde (*O Vigairo* 1927) hai *balar* aplicado á rede e tamén ó carro.

coa traíña, arte de cerco de xareta. Con elas traballábase, fundamentalmente, ó caldeo con *raba* (“a raba enganadora” dese poema sobre a traíñeira de Cabanillas), que era o engado feito con ovas de bacallao co que se atraía a sardiña, en lances de mañá e tarde e, en menor medida, ó escuro, porque na escuridade a traíñeira non era tan efectiva.

O poema sen data “Veiramar” é unha homenaxe á señora da ría, a dorna, a embarcación emblemática do Mar da Arousa (e da illa de Ons), que tumbada coa quilla ó aire está a se desfacer no areeiro, mentres que unha gaivota, a xeito de ibis sagrada, está pousada nun apodrecido *madeiro*, forma popular para os mariñeiros de Cambados de se referiren ás *cuadernas*:

Tumbada, quilla ó aire,
desfaise no areeiro a vella dorna.
Groria e relembro dos lonxanos días
nos que se déu ó mar como unha noiva,
repulida e locente das carenas,
ben presada de estopas,
a branca vela ó vento, cantareiro
nas atesadas cordas...!

(...)

Tumbada, quilla ó aire,
desfaise no areeiro a vella dorna...
Nunha cuaderna núa, apodrecida,
está pousada, inmobre, cavilosa
ollando a lonxanía,
como unha ibis sagra, unha gaivota.

Leiras Pulpeiro, como xa indiquei, cantara unha lancha que “avantaba sempre / contra ventos e mareas / anque o vento refoleuse”, pero que agora podrece no areal. En 1925 Manuel Antonio fará a “Elexía d’ a vella goleta”, a goleta varada, deitada ó sol, que reza “o seu remorso / de anónimos ventos e brétemas”.

No léxico mariñeiro arousán empregado por Cabanillas nos poemas das primeiras obras cómpre salientar formas como *marusía*, que introduciu no galego escrito e os tan comúns *salseiros* que introducira Leiras Pulpeiro, así coma o garimoso *vento mareiro*, que é o título dunha das súas emblemáticas obras e que aparece en diversos poemas e que Sarmiento introducira no galego escrito¹⁰. En Cambados o (*vento*) *mareiro* é un ventíño maino e leve

10 Na glosa da copla 18 (“S’ asenta no chan / ou sobre un penedo / e colle refolgo / co vento ma-

que vén do noroeste (da parte da Curota, no Barbanza), que na primavera e no verán sopra desde a mediodía á tardiña baixa. Outros ventos da obra de Cabanillas son o *nordeste* e, sobre todo, o *duro leste* e o *leste duro*, que tanta fame ten traído no litoral atlántico galego.

No soneto “A ribeira de Cambados” de *No desterro* (1913) as dornas “gañan porto bolinando” e a dorna do poema “Mariñeira” de *Vento mareiro* (ed. 1921) leva “a vela a catro rizos, bolinando, coa quilla descuberta”, que son as primeiras documentacións do verbo *bolinar* na historia do galego escrito. Castelao emprega en 1944 a variante *bolineando* en *Sempre en Galiza* (“e se o vento se pón de proa e temos que perder moito tempo bolineando, entón cumprirá baixar a vela e botar man dos remos”). En Cambados dise *bolinar* e *andar bolinando*, pero máis popular é *voltagbear*, termo que tamén se usa no Porto do Son.

Cando o vento vén pola proa do barco, hai que navegar *en bolina*¹¹, isto é, navegar en zig-zag para colle-lo vento non directamente pola proa, senón de costado na amura, de xeito que o barco ofrezca menor resistencia á forza do vento. É algo semellante ó que se fai cando se sobe unha costa moi empinada, pois procúrase ir en zig-zag para ir superando a pendente. Cando se *voltagbea* hai que cazar de todo a escota, cinxirse ó vento cun ángulo pequeniño e ir bordeando para caer onde vén o vento. O mariñeiro sabe que o vento de popa (e en dorna de escarva aínda se velea mellor co vento de través) axuda a ben navegar, mentres que o vento de bolina, o de proa, dificulta considerablemente a navegación. De aí que, en terra, se poida escoitar unha frase como *por unha hora en popa, un ano en bolina* con que un patrón de Leiro (Rianxo) se refería ás dificultades que tivo para curar unha enfermidade venérea provocada despois de visitar un prostíbulo¹².

Un mar e un léxico diferente do das primeiras obras é o que se aprecia na obra *Na noite estrelecida* (1926), onde Cabanillas galeguiza o tema artúri-

---

reiro”) do *Coloquio de 24 gallegos rústicos* (1746) de Sarmiento, verbo do verso final dise: “Fácil, de *ventus*, y de un adjetivo de *mar*, *marinus*, *mareno*, *marero* y *mareiro*. Dice que la gente cuando llega a aquel sitio, no sólo descansa y respira, como sucede tierra adentro, después de la subida de una penosa cuesta, sino que también respira, o toma huelgo (*folgo* y *refolgo*) con la aura suavísima que viene del flujo del mar, o con el aire de marea al cual llaman *vento o ventiño mareiro*” (Sarmiento 1970: 207).

11 Cabanillas usa a expresión *en bolina* en 1949 nun poema de *Camiños no tempo* (“En bolina chega o fuste de Pedro de Tavares”). Pondal introducira *de bolina* en 1886 nos *Queixumes dos pinos* (“De bolina, tesa a escota / que os ventos subir fan, / o courel debaixo da auga...”). Variante da forma pondaliana rexístranse en Dieste (“Bolina pechada” en *A fiestra valdeira* 1927), Cotarelo Valledor (“embarcación en bolina” e “ir en bolina” en *Beiramar* 1931) e Neira Vilas (“irse á bolina” en *Galegos no golfo de México* 1980), ademais do citado de Cabanillas.

12 A frase recolleuna Borobó, antes de 1936, e foime fornecida polo propio Borobó en xuño do 2001.

co, pois a espada Escalibor procede da illa de Sálvora, Galahaz vén a Galicia ó Cebreiro na procura do Graal e na illa de Sálvora está sepultado o rei Artur. Nas sagas desta obra non hai barcos nin dornas, senón *barcas* e *naves*, misteriosas embarcacións que navegan por un *mar raso*, como a *barquiña* de Galahaz. As embarcacións atracan á *luzada*, voz dos mariñeiros de Cambados (e doutras vilas arousás como O Grove ou Rianxo), que se usa para indicar unha tenue claridade que está entre a cos da noite e o amencer.

As barcas de *Na noite estrelecida* deixan *ronsel* no mar raso, mentres que a traíñeira ou a dorna das primeiras obras de Cabanillas deixaba *estela*, que é como en Cambados se denomina o fío de auga que vai quedando pola popa do barco.

Na lingua das sagas non hai a forma *cón*, que se rexistra en *No desterro* (1913) e *Vento mareiro* (1915) e que é forma normal na Arousa para a denominación dun penedo tanto da ribeira como do monte¹³, que Pintos introducira no galego escrito¹⁴. Agora Cabanillas prefere a forma galega “literaria” *penedo* e, sobre todo *rochedo(s)*, que nalgún caso Cabanillas usa para as grandes pedras do mar, coma no caso de Sir Gawaine, que levaba “vinte anos / sobre un rochedo da praia, / batido pol-os salseiros”. Cabanillas volverá usar *rochedo* en *Camiños no tempo* (1949) e en *Samos* (1958), o seu derradeiro poemario, pero poucos destes rochedos teñen relación co mar¹⁵.

2.4. As araxes e xerfas de Rafael Dieste

Mar hai na peza teatral *A fiestra valdeira* (1927), do rianxeiro Rafael Dieste (1899-1981), que se desenvolve na casa dun indiano que fora mariñeiro, na vila natal do protagonista, da que non se di o nome, pero moi probablemente se trate de Rianxo. A paisaxe mariña visible na obra é unha ribeira e un porto pintados como fondo dun retrato do indiano, pero na obra unha das grandes innovacións é “a vivencia do mar, que o sitúa cun valor semellante ó de calquera dos personaxes principais” (Vilavedra 2000: 211).

13 No diccionario da RAG (1997) dise que o *cón* é ‘pedra de gran tamaño, especialmente a que se atopa nas proximidades da costa e sobresa da superficie da auga, ás veces só cando baixa o mar’; e no Xerais (2000) é ‘penedo, xeralmente apuntado ou escarpado, situado na beira do mar ou na tona da auga; cabezo, pena’.

14 Antes de Cabanillas as únicas documentacións de *cón* están nos pontevedreses Pintos (*A gaita gallega* 1853) e Lois Estévez (*Estrugas* 1884, *Burbujas* 1889).

15 As primeiras documentacións de *rochedo(s)* corresponden a Álvarez Novoa (*Pé das Burgas* 1896, con catro rexistros) e Cabanillas (*Na noite estrelecida* 1926, con oito rexistros).

No léxico hai formas que son comúns no falar da xente do mar galego (*amura de proa, chicote, escota, surada, rapaz d'abordo...*), pero tamén hai léxico propio da Arousa e de rías veciñas (*ir á ronsa e rifar* referido á ruptura das velas polo vento, *gamela e dorna* e os desaparecidos *pataches, pailebotes e balandros*) e léxico propio de Rianxo como *peirán*, que tamén empregan os rianxeiros Castelao e Manuel Antonio, e o manuelantoniano *ronsel*.

Nos contos de *Dos arquivos do trasno* (1962), subtitulados *Contos do monte e do mar* na edición de 1926, os protagonistas xeralmente viven nunha vila mariñeira ou no rural costeiro. Nalgún dos contos de ambiente mariñeiro, aínda que non hai localización xeográfica, certo léxico lévanos a Rianxo. Así, na “Hestoria dun xoguete” hai *araxe*, que en Rianxo designa un ventíño suave e agradable que en verán vén do mar (a *araxiña* de Castelao) e están as rianxeiras *melfas* no canto do culto *medusas*; e en “Pampín” hai *peirán, rafegas de vento mareiro e gavotas* e formas comúns no léxico do mar como *sueste* ‘gorro da roupa de auga’, *ribeira, lanchas e gamela*.

O derradeiro conto “De como veu a Rianxo unha balea” ten como paisaxe as augas arousás de Rianxo e Vilanova. E entre outro léxico están a *foula*, tan de Manuel Antonio, que introducira Eugenio Montes no galego escrito, e mailo mencionado *peirán*.

A prosa xornalística de *Antre a terra e o ceo* de Dieste introduce no galego escrito formas mariñeiras con moitas ocorrencias na Base de Datos Lexicográfica do ILG. É o caso, entre outras, de *xerfa* (tamén usa *serfa*) ou *proel* en textos de 1926 e de *singladura*¹⁶ en textos de 1927. A forma *xerfa*, que ten en Dieste, en Filgueira (*O vigairo*, 1927) e en Manuel Antonio (*De catro a catro*, 1928) as primeiras documentacións do galego literario e que foi moi usada na lingua literaria da posguerra¹⁷ non parece ser forma da Arousa, e particularmente de Rianxo, de onde procede moito léxico de Dieste e de Manuel Antonio.

Como non conseguín documentalala na fala mariñeira de Rianxo (e tampouco na da Illa da Arousa nin na de Cambados), creo que Dieste puido to-

16 A primeira documentación de *singradura* é de Bouza Brey (*Seitura* 1955).

17 Na posguerra vaise rexistrar en Carballo Calero (*Anxo da terra* 1950), que a usara nos anos 30 en *Vieiros* (1931) e *O silencio axionllado* (1933). Hai *xerfas* en moitas outras obras, entre elas, os poemarios *Fabulario novo* (1952) de Cuña Novás e *Mesteres* de López Casanova (1987) e a novela *Bretaña, Esmeraldina* (1987) de Méndez Ferrín, con sete ocorrencias en cada unha destas obras. Tamén hai *xerfas* nun poema de 1959 de Avilés de Taramancos (*O tempo no espello* 1982), nos poemarios *Os laberintos da xerfa* (1985) de Rodríguez Barrio e *A caneiro cheo* (1986) de González Tosar e na prosa de *O enxoval da noiva* (1988) de Víctor Freixanes e en *Arraianos* (1991) de Méndez Ferrín.

mala do *Vocabulario popular castelán-galego* (1926), auspiciado polo Seminario de Estudos Galegos, da autoría de Filgueira, Tobío, Magariños e Cordal. A *xerfa* do *Vocabulario* do SEG, que é a primeira documentada na lexicografía galega, definíase como 'superficie, en particular del mar. Fajas espumosas que se forman cerca de la costa'. Posteriormente esa forma terá a súa entrada no *Diccionario castelán-galego* de Leandro Carré (1928-31), onde se define como 'superficie espumosa del mar que se extiende en fajas en las proximidades de la costa por efecto de las rompientes'¹⁸.

2.5. O mar sen ribeiras nin costas de Manuel Antonio

Encheremol-as velas
c'a luz náufraga da madrugada
Pendurando en dous puntos cardinaes
a randeeira esguía
d'o pailebote branco
C'as suas mans loiras
acenan mil adeuses as estrelas
Inventaremos frustradas descubertas
a barlovento d'os horizontes
pra acelerar os abolidos corazóns
d'os nosos veleiros defraudados.

Así comezaba o vangardista poemario *De catro a catro* (1928), o único libro que en vida publicou o rianxeiro Manuel Antonio (1900-1930). Cando se editou, o seu amigo Otero Espasandín comentaba na revista *Nós* que o libro era "antes de nada, a revelación dun mar non visto aínda por ninguén. Un mar puro, sin ribeiras nin costas, perdido entre costelaciós" (Pena 1996a: 173).

Moitos anos despois Carballo Calero (1981: 695) diría que se trata de "un mar visto cunha óptica desrealizadora, que o fantasmagoriza. É un mar preferentemente nocturno, sobre o que paira un ceo cintilante de estrelas. Mais estas mariñas intertrocan olas e nubes, mastros e astros, nunha anxélica confusión". Segundo Pena (1996b: 27) neste poemario non estamos ante unha "contemplación pousada e decorativa das ondas, do solpor ou dos veleiros"

¹⁸ Esta definición tomada de Carré aparece nas contribucións léxicas de Aníbal Otero (Santamariña 2001) e semellante é a do *Diccionario enciclopédico gallego-castellano* (1958-1961) de Eladio Rodríguez.

nin con mariñeiros románticos nin con “exóticos horizontes tecidos de aventuras”, senón que Manuel Antonio o que fai é deseñar “un espacio, á vez, infinito e pechado en si mesmo. Infinito, por canto o mar adquire en *De catro a catro* unha dimensión cósmica”.

A navegación é omnipresente no caso de *De catro a catro* (1928) –en adiante *Catro*– ben sexa unha navegación a ningunha parte nun pailebote ó pairo (a “viaxe oximórica” de Elvira Souto 1991), ben sexa unha navegación cara a Ítaca-Rianxo. Carballo Calero, tal como lembra Capelán (1996: 34), cualificara en 1933 de “odisea lírica” a obra de Manuel Antonio. Para Álvaro Cunqueiro o poema “Adeus”, o derradeiro de *Catro*, é “un dolorido, melancólico regreso a Ítaca”, un dos máis fermosos da nosa lingua (Capelán 1996: 44). Para Helena González (1993: 47) o mar na obra de Manuel Antonio “aparece sen idealizacións, desde dous puntos de vista distintos: desde dentro, en *De catro a catro*, e desde a ribeira, especialmente en *Viladomar*”. Pese tanto mar explícito e implícito, considero ben atinada a apreciación de Axeitos (Manuel Antonio 1992: XVIII) de que non é un poeta do mar, senón que o mar –esa “illa d’auga rodeada de ceo por todas partes”– era o medio para manifesta-las arelas de liberdade que procuraba este anarco-nacionalista¹⁹.

Na navegación por ese mar “sin ribeiras nin costas”, en veleiro e en pailebote, Manuel Antonio emprega a terminoloxía relativa á vela e a accións relacionadas coa navegación a vela, como a *driza* en *Foulas* e a *escota*, o *penol* e o *mastro* en *Catro*; accións como *cazaremol-a vela* (os mariñeiros da Arousa *casan* a escota, recóllena) e *desarbolar* (derriba-los mastros onde están as velas) en *Catro* e *rifar* (rompe-la vela) en *Viladomar* (“Boca-ruas d’a noite / onde busca o Nordeste / outra vela que rifar”), o mesmo *rifar* de *A fiestra valdeira* de Dieste (“Aquela noite o vento rifou as velas”). Trátase do léxico da fala dos mariñeiros de Rianxo, agás unha forma como *mastro*, que debeu tomar do portugués, porque en Rianxo dise *palo*, como noutras vilas costeiras; pero si tomou da xente do mar da súa vila *leme* (para *timón*), que é a forma característica do dominio portugués (Alvar 2 1985: 1015) e de gran fortuna no galego literario; *melfa(s)* en *Foulas* e en *Viladomar*, para calquera tipo de medusa; *rafega* en *Foulas*, en *Catro* e en poemas soltos, forma moi rianxeira para designar un refacho de vento; e *araxes* en *Foulas*.

19 Ademais de *De catro a catro*, un mar case sempre raro e fantasmagórico, unha paisaxe mariña nunca vista e sen sentimentalismos aparece noutros moitos poemas, como “Mariña-noiturno” (1921) de *Con anacos d’o meu interior*; “O mar (relanzo)” e “Dispois” de *Sempre e mais dispois* (1923 ?); “Foulas” (1924), “As melfas” (1923), “Mariñeiro d’a Ría” (1924), “Medalla d’a brétema que se pieita n-os cons” (1924) e “Vento ó mar” (1925) do libro *Foulas*. E o mar está presente en moitos versos dos outros poemas destes libros, nos ronseis, afogados, aboiare e naufraxios, a carón de estrelas e de luceiros que axudan na navegación. Son os mesmos elementos da vida diaria dos mariñeiros de calquera litoral.

Dos mariñeiros de Rianxo é a forma *peirán*²⁰ de *Catro*, que en principio era unha pedra para atracar un barco. Tamén é rianxeira a *mareta* de *Catro*, para designar ondas pequenas que vai producindo o barco a medida que se vai afastando, e *foulas*, tamén de *Catro*, de *Foulas* e dun poema de 1925, para designa-la escuma que a dorna fai pola proa ó ir vogando (en Manuel Antonio hai dornas como nos demais poetas vangardistas da época) ou a escuma de calquera outro barco, mesmo a motor. Outra forma moi rianxeira (e moi de Manuel Antonio) é *ronsel*, que en principio designa un fío de agua que deixa o barco pola popa. Logo ancheouse semanticamente e hoxe está incorporada plenamente ó vocabulario do galego común con acepcións figuradas.

Hai palabras de Manuel Antonio que se rexistran noutros portos do Mar da Arousa e noutras falas mariñeiras galegas, como *pailebote* de *Catro*, bote de dous ou de tres “palos” usado na Arousa (e fóra da ría) para transportar mercadorías; *paquebote* de *Catro*; *mascato* de *Con anacos d'o meu interior*, ave moi apreciada polos mariñeiros que na ría traballaban de día ó caldeo da raba, porque ó tirarse ó mar a súa presenza era claro sinal de que alí había sardiña ou outro peixe, aínda que en Manuel Antonio o *mascato* estaba pousado “n-a cruz d'un navegante”; *balizadas* de *Catro* e *enmallar* de *Catro* (“enmallados n-a rede sonora / d'os cordaxes ereutos” e “Pero nunca s'enmallou / n-a falsa rede d'os mapas celestes”) e de *Viladomar* (“para enmallar ao serán / o lance sumiso de dornas e gavotas”). A consulta da Base Lexicográfica do ILG permite apreciar que todo este léxico mariñeiro apareceu no galego escrito por primeira vez na obra de Manuel Antonio. Outras formas xa foran introducidas con anterioridade, como os galicismos *chicote* e *balar* de *Catro* (“Halaremos pol-o chicote / d'un meridián innumerado”) ou formas con orixe en linguas xermánicas, co francés como intermediario, como ocorre cos nomes dos puntos cardinais e de ventos, como *nordeste* en *Viladomar* e *norte(s)* en diversos poemas.

Nun poema de *Viladomar* usa a forma *mallante* que, en principio, designa a liña de broza que forma o mar na area da ribeira ou da praia e que indica ata onde subiu a marea. Tal como me indicaron en Rianxo, a *mallante* é o lugar “onde malla e bate o mar, e nótase na porquería que deixa na praia”²¹. É termo hoxe vivo en Noia e en Muros e tamén na fala mariñeira de

20 Hai uns anos os vellos en Rianxo dicían *peirao* mentres que a xente nova dicía *peirán*.

21 No seu *Vocabulario* Pintos (1865) ten unha entrada *mallante*, que define como ‘La línea de broza que forma el mar en la ribera, que indica hasta donde llegó la creciente’ (p. 99). Pintos era natural de Pontevedra, pero viviu uns anos en Cambados onde exerceu como xuíz, e aí puido ter oído ese termo. No *VOLG* (1989) hai unha entrada *mallante* como forma masculina, e co mesmo xénero aparece no diccionario de Estravís (1995), onde se define como ‘liña de

Baiona (fem.), pero descoñecido da batida Costa da Morte. En Cambados úsase a variante a *mallente*, tamén feminina como en Rianxo, que en Cabanillas ten varios rexistros (Fernández Rei 2000: 95-96).

Manuel Antonio é o primeiro en usar termos técnicos ou científicos relacionados coa navegación do barco como *radioescoita* nun poema de 1925 ou *morse* en *Catro*, o sistema de telegrafía eléctrica a base de puntos e de raias creado por Samuel Morse; *rosa dos ventos* en *Foullas*, en *Catro* e en poemas de 1925 e 1929; *roteiro* en *Catro*; *meridián(s)* en *Foullas*, en *Catro* e nun poema de 1928 e *desacomparar* en *Foullas*.

Tamén é o primeiro en usar no galego escrito termos mariñeiros como *penol* en *Catro* (“O sol era un paxaro triste que se pousaba no penol”), que é parte da vela; o galicismo *rol* en *Foullas*, libro no que figuran os mariñeiros que traballan nun barco; o lusismo *caís* en *Viladomar* e nun poema sen data, para referirse a un peirao de atraque dos barcos; e as formas verbais *emproáramos* e *desatracou* en *Catro*, entre moito outro léxico común. E é o primeiro que usa no galego escrito *barlovento* (co *lo* escandinavo) en *Catro* e *Viladomar* e o catalanismo *sotavento* en *Catro*.

2.6. Os tombos e os coídos de Zapata García

A Costa da Morte, e particularmente Laxe, están presentes en moitos versos do poemario *A roseira da soidade. Poesías galegas* (1957) de Antón Zapata García (1886-1953). O prologuista Otero Pedrayo sinalaba que a existencia dun “pneuma argonáutico sinon precisamente ulisaico nalgúns poemas mariñáns de Zapata e seus apaixonados periplos da costa bergantiñán pois sempre as vellas e labouradas testas dos promontoiros axexan e víxian como rexas esculturas da idea fonda, lonxáa e consoadora das ‘Matres’ galegas” (p. 15).

Na paisaxe mariña de Zapata están as laxenses Pedras de Besugueira (“lambidas pol-as olas e os algazos / que as fortes maresías, do coído / trouxeron ao relanzo”), os baixos do Roncudo de Corme, os cabos da costa da Morte cos seus faros (“Diante das crucelladas dos baixíos / fronte aos cabos que afían seus penedos / –Tourináns e Fisterras, / Ortegales, Viláns e Currubedos–”) e a vila de Laxe, que se espella “n-as ondas tranquiás, coor tur-

pequenos resíduos que fica na praia ao baixar a maré e indica até onde chegou a água’. No Xerais (2000) *mallante*, tamén masc., na acepción 1 é ‘liña formada na praia por xebra e restrobaldos do mar que marcan o punto ata onde subiu a marea’ e 2 ‘punto máis alto ata onde chega a marea’. Non hai entrada no RAG (1997).

quesa / pieitando os seus cabelos de ourífica finura”, con praias que en verán son leitos de puntillas onde seestean “as peixadoras quillas / sin relembrar nortadas, trebóns e furacán”.

No léxico de Zapata hai as *ondas* medievais, as *vagas* e *vagallóns* de Leiras, pero tamén os fisterráns *tombos* (“tombos galgantes e ruxintes, con louco revoar”), as grandes vagas que se producen cando hai mar picado e que rompen nos baixos ou nas praias e que usaran os muxiáns Victoriano Abente e Gonzalo López Abente²². Tamén hai moitos rexistros de *furnas*, de moita tradición poética (Pondal, Leiras, Cabanillas, Manuel Antonio...) (e *furnals* e *furnales*, que só se documentan en Zapata). Usa o literario *rochedo* de Cabanillas e a forma popular *coído*, propia da Costa da Morte (e da zona de Muros) para designar pequenas enseadas con pedras traídas polo mar, que tantas veces vimos ennegrecidas polo galipote do Prestige. Antes de Zapata só López Abente, de Muxía, empregara a forma *coído* na obra *O novo xuev* (1922).

No poemario *A roseira da soidade* hai diverso léxico con tradición literaria como a *ardentía* de Lugrís e outros, o *argazo* introducido por Sarmiento en 1746, o *courel* introducido por Pondal en 1886 e os *refachos* e formas relativas ó vento (como *nordés*, *nordesía*, *nortada*), pero outro é introducido por el, como o *socheo* da marea, *velear* para navegar en vela ou *sueste* para o gorro da roupa de augas. Para a xente do mar usa *peixeiro*, introducido por Rodríguez López en 1908, e o *pesco* introducido por Sarmiento en 1746, xunto con *peixador* e *peixadora*, que só el usou ata agora no galego escrito, ó igual que só nel se rexistra o verbo *peixar* ‘pescar’.

Para Carballo Calero (1981: 607), o galego vivo do poeta de Laxe “é ricaz, especialmente en termos náuticos, e se a el se houbera atido, houbera logrado unha linguaxe propia, precisa i enxebre”, pois cando Zapata escribe versos de tema mariñeiro “logra os seus mellores momentos”.

2.7. *A ardentía e a goldría do mar de Cangas de Bernardino*

O mar, a ría de Vigo e a vida mariñeira do Morrazo están moi presentes na obra de Bernardino Graña (1932), de Cangas, “poeta do mar por excelencia” en palabras de Fernández Naval (1999: 28). Hai moito mundo do mar nos versos dos poemarios *Profecía do mar* (1966), *Non vexo Vigo nin Can-*

²² Antes de que Victoriano Abente usara *tombo* en 1881 (“tombos de mar fervendo”), Xoán Manuel Pintos introducira a variante *tumbos* en 1853 (“os tumbos [da Lanzada] que escumaban a cachóns”).

gas (1975) e *Se o noso amor e os peixes Sar arriba andasen* (1980), recollidos todos en *Ardentía. Obra poética completa* (1995).

En *Profecía de mar* o mar “convértese na materia proteica, a xeradora de vida, e o monstro máis destructor é o home, un estranxeiro dese cosmos orixinal e total, que abala entre atracción e medo” (Vilavedra 2000: 385). Trátase do primeiro libro onde a dura vida da xente mariñeira, a xeito de épica de loita co medio, se converte en protagonista de denuncia. Ós mariñeiros de Cangas, Vigo, Bueu e Baiona dedicara Manuel Cuña Novás o poema con mar “Trebón perpetuo” de *Fabulario novo* (1952).

Na “Oda ós mariñeiros de Cangas” de *Profecía do mar*, xunto coa xeografía mariña onde traballan os mariñeiros de baixura desa vila (a ría de Vigo e as Cíes, os baixos de Biduído, a punta de Sobrido de Cangas na boca da ría, o Cabo de Home xa no Atlántico mar aberto...), Bernardino emprega léxico moi mariñeiro propio do Morrazo, que aparece explicado nun glosario preparado polo autor co que se fecha a obra, incorporado ó apéndice do dicionario de Eladio Rodríguez. Así comeza a “Oda”:

Polo escuro do mar que vos contruba
aínda hai peixes de lus nos seus abrigos,
mariñeiros de Cangas, meus amigos,
meus irmáns de salitre e sol e chuva.
Solte a ría un exército de naves,
mariñeiros de Cangas, traede as liñas,
que, anunciando o fumazo das sardiñas,
polos cons e cabezos cantan aves.

Hai termos sobre a configuración do terreo como *baixos*, que son a parte próxima á costa con pouco fondo que fai difícil o paso dos barcos, e *sorríos*, que son fondos mariños, partes somerxidas da costa; e hai termos relativos ás pedras como *cabezos* e *cons*. Estes son as pedras da ribeira e dos arrecifes, de forma máis ou menos redondeada e que se amorean sobre outras pedras, sen base firme no fondo do mar, mentres que o *cabezo* é unha pedra que sobresa e como unha cabeza da superficie e que ten a base no fondo do mar e non sobre outra pedra como o *cón*. Outro léxico ben mariñeiro desta “Oda” refírese ás augas; é o caso de *espumallo* en referencia á espuma fresca do mar que xorde das ondas e da rompente ou o de termos como *ardentía* para designa-la fosforescencia ou luminosidade das augas do mar ó seren removidas por “noctilucas” e que se dá nas noites sen lúa; ou a voz *fumazo* (con seseo de Cangas) para o manchón que a sardiña ou outro cardume calquera produce no mar especialmente nas noites de ardentía. Formas como *sorrío*, *cabezo* e *fu-*

mazo, que Bernardino usa en obras posteriores, teñen escasa documentación no galego escrito²³.

No léxico da fauna e flora mariña aparecen nesta oda formas propias do Morrazo como *cercella*, *aguaneira* e *carrumeiro*, que Bernardino introduce no galego escrito. A *cercella*, que só se documenta en Cangas, é a *gradicella* de mariñeiros da Arousa e da ría de Pontevedra e a *tallante* (ou *tixeira*) da Costa da Morte, que en moitos portos se denomina co castelánismo *estrella (de mar)* (Fernández Rei 2002: 181-184); a *aguaneira*, que tamén se oe á xente de Mogor-Marín, é a *melfa* dos rianxeiros Manuel Antonio e Rafael Dieste e a *medusa* xeral no galego literario; e o *carrumeiro*, alga mariña de talo longo e grosso e de cor acastañada segundo Bernardino (s. v. *carrumeiro* no glosario de *Profecía do mar*), rexístrase en obras literarias como *Antón e os inócentes* (1976) e *Breña, Esmeraldina* (1987) de Méndez Ferrín e *Beiramar* (1983) de Martínez Oca. Noutros puntos da ría de Vigo como Bouzas ou Cesantes o *carrumeiro* equivale ó *algazo / argazo* da Costa da Morte e do Cantábrico galego, ó *golfe / golfo* de puntos da costa entre Portonovo e Cedeira e ó *golfeiro* de Cangas e Mogor-Marín (Ríos Pannisse 1983: 59-62). E na "Oda" Graña usa o catalanismo náutico *avante* tan común nas falas mariñeiras, que xa usaran, entre outros, Cabanillas, Cotarelo e Bouza Brey.

No que respecta ó léxico do movemento da auga noutros poemas de *Profecía do mar*, ademais de *ondas* hai *vagadas*, que son ondas grandes, anchas e lentas e sen espuma que se producen cando hai mar de fondo; e hai *aguación*, que designa a corrente mariña e a resaca ("vexo o arneirón durísimo a cercella / o rodaballo o muxo ventre en prata / i as aguacións que se erguen medoñentas"). Hai ademais *babexiña*²⁴, que é a espuma que forma a auga do mar na beira os días de calma, e *goldría*, que é resaca forte e mailo remuíño da auga nas pedra que arrastra espuma e substancias como algas e area. E rexístrase *rosel* (o *ronsel* de Manuel Antonio) para o sinal, marca ou manchón que deixa no mar un barco ó pasar, un cardume ou calquera cousa que escorregue pola auga (mesmo unha onda) especialmente nas noites

23 *Sorrío* é termo introducido por Bernardino no galego escrito, mentres que *cabezo* ("frotando no cabezo do río") xa o usara García Paz (*IV Melodía* 1935) e *fumazo* fora introducido por Cotarelo (*Beiramar* 1931) na frase "fumasos que esparesen as gaivotas".

24 En Cambados chámase *babuxa* a escumiña que vai facendo a auga na area seca a medida que vai enchendo o mar. No Xerais (2000) a entrada *babuxa* refírese á chuvia miúda e pouco intensa, sen unha acepción mariñeira, mentres que en *babuña* a acepción (2) 'escuma que se produce na superficie da auga' debe referirse á auga do mar. No RAG (1997) a acepción 4 de *babuña* refírese ó mar ('escuma, polo xeral mesturada con residuos, que queda na praia ó baixa-la marea'), e *babuxa* defínese como babuña, acompañada de dous exemplos que corresponden á acepción de cuspe (1) e á de chuvia fina (2) da entrada *babuña*.

de ardentía. *Aguación*, *babexiña* e *goldría* son voces introducidas por Bernardino, mentres que *vagada* fora usado por Aquilino²⁵.

Na “Carta a Tío Emilio e aos seus compañeiros, os mariñeiros de Cangas” de *Non vexo Vigo nin Cangas* (1975) aparecen termos para accidentes xeográficos como *congorsa* para un lugar intrincado e labiríntico, encaixonado a xeito dun pequeno refuxio onde entra o mar e que pode ter unha praia; e voces para as augas como *roncallo*, onda producida polo vento que avanza rectilínea e en paralelo á costa, con cresta de espuma e con moita forza. E nesa “Carta” ó vello mariñeiro de Balea zoa o arousán *vento mareiro* de Cabanillas. *Congorsa* e *roncallo* teñen en Bernardino a primeira documentación no galego escrito²⁶.

Na composición “Pregunto aos homes e ás mulleres do noso mar” do mesmo poemario, Bernardino diríxese ás mulleres e ós homes galegos que viven do mar, do Cantábrico e do mar Ártabro, da Costa da Morte e das rías Baixas, a xente que anda ó marisco nos areeiros, cons e praias e a que pesca coa ardentía e a que traballa nos *laños*. Esta voz xa aparecía en *Profecía do mar* para se referir ós pozos entre pedras e argazo onde abundan familias de peixes.

2.8. Cabernas de arca e cabernas de couso en Méndez Ferrín

Na prosa e na obra poética do ourensán Xosé Luís Méndez Ferrín (1938), que vive en Vigo desde hai anos, rexístrase moito léxico mariñeiro. Nuns casos son primeiras documentacións na historia do galego escrito, pero en moitos outros trátase de formas que tiñan escasas documentacións e que el contribuíu a difundir no galego literario.

Todo é mar (de baixura) no longo poema “Ós líderes mariñeiros que fuxiron na dorna e morreron no Atlántico, lonxe do terror” (1967), incluído na *Antoloxía poética* (1972) asinada co heterónimo Heriberto Bens, que era da Arousa, nado nunha familia protestante de pequenos armadores, segundo conta Ferrín na “noticia” do autor desa antoloxía que figuraba a xeito de prólogo en *Poesía enteira de Heriberto Bens* (1980).

Nos primeiros versos da parte III dese poema hai diverso léxico das partes da dorna que Ferrín introduce no galego literario e que volverá usar tanto na obra en verso como en prosa:

25 En *De día a día* (1960) de Aquilino Iglesia Alvariño lese “na vagada salgada que os coídos desfai”.

26 *Roncallo* non referido ó mar foi usado antes por Blanco Amor (*Xente ao lonxe* 1972).

E a dorna desperezou os longos remos.
 Os longos remos sobre as remadoiras do medo.
 O medo, coma un estrobo, enguedellouse na caberna.
 Na caberna de arca,
 na caberna de couso.
 Dende a roda de proa ás rabeiras de popa.
 O bateren as pás sobre as vagadas avesedas,
 a dorna era un grande arau ferido, unha
 gaivota agoniada, ave crebada.

En 1965 Ricardo Mora editara *Hombres y dornas*, con ilustracións cunha relación completa das diferentes partes da dorna e dos seus aparellos principais, tal como se nomeaban nos anos 60 no concello de Ribeira. E Heriberto Bens debeu coñecer esa obra de Mora, na que recoñecería a nomenclatura da dorna carreirana propia do costado de noroeste da Arousa (a “Arousa Norte”), de onde era Heriberto.

A *arca* (banda de estribor) e o *couso*²⁷ (banda de babor²⁸), a *caberna de arca* e a *caberna de couso*, as *remadoiras* onde van os remos e a *roda de proa*, que é a peza vertical grosa e curva que forma a proa do barco, unida á quilla e da que arrincan os costados das amuras, xunto con outro léxico da obra de Mora aparece no devandito poema de Ferrín²⁹.

As *cavernas* das dúas bandas da dorna (unha na banda de arca e dúas cavernas na de couso, con cadansúa *remadoira*) son unhas pezas onde se aplican os remos para vogar. A simple vista pode parecer que nunha dorna as *cavernas* son continuación de *madeiras* ou *cuadernas* (así se chaman en falas mariñeiras da Arousa e de Fisterra o que no galego estándar son *cadernas* e en portugués *cavernas*) que sobresaen do corredor; pero non é así, xa que tódolos *madeiras* ou *cuadernas* van desde a *quilla* á parte de abaixo do

27 Os nomes *arca* e *couso* característicos de Ribeira (e do Porto do Son) para os nomes das bandas da dorna puideron tomarse de puntos xeográficos da boca da ría da Arousa, a punta da Arca e os diferentes microtopónimos Couso que hai na illa de Sálvora e no veciño Aguiño (Páramo Aller 1991: 11-12), hipótese que me parece plausible.

28 As formas *abor* e *estribor* foron introducidas por A. V. T. nun poema publicado no periódico coruñés *A Fuliada* (1888):

“(…) un corpo qu’ así se move
 (despensar ó movemento)
 dende babor á estribor,
 cal o pino cimbra ó vento (...)”.

29 Non están documentadas no galego escrito antes de Ferrín, agás a *remadoira* en Dieste (*A fies-trá valdeira* 1927) e *arca* referida ó panel do barco (“a sardiña caíndo no panel da iarca, bulindo, escintilando”) en *O Vigairo* (1927) de Filgueira Valverde.

corredor, mentres que as tres *cavernas*, que sobresaen da *obramorta*, pasan o *corredor* para iren cravadas en cadansúa *cuaderna* ou *madeiro*³⁰. Esas *cabernas* aparecerán no “Colofón” de *Estirpe* (1994).

A *arca* e o *couso* rexístranse en obras de Ferrín de 1976, no poemario *Con pólvora e magnolias* (“e pon, de arca e couso, pequeniños / lumes azúis e brancos de San Telmo”) e na novela *Antón e os inócentes*. Volverán a rexistrarse *arca* e *couso* na prosa de *Arnoia, Arnoia* (1985) e de *Breñaña, Esmeraldina* (1987), ó igual que *couso* aparece nun poema de *Estirpe* (“ordenoulle aos homes ciar todo de couso”)³¹.

Na parte IV do poema “Os líderes mariñeiros que fuxiron na dorna e morreron no Atlántico” Heriberto Bens usa léxico moi mariñeiro con tradición literaria. Unhas veces son termos de introducción recente como o *carrumeiro*³² e a *goldría* da *Profecía do mar* de Bernardino, mentres que outros tiñan moita tradición como o *verdello* e o *argazo* das Coplas de Sarmiento de 1746, o *argazo* dun poema sen data de Manuel Antonio e o *argazo*, o *bolinante* e o *socheo* de *A roseira da soidade* (1963) de Zapata García:

Nun momento preciso a dorna descendeu.
En circos de socheo foi caíndo na lenta
sonoridade mesta do verde mar en sombras

30 Na ilustración de Ricardo Mora (Páramo Aller 1991: 26) na banda de arca está a *caverna damura do meo*, que é a única dese costado do barco, mentres que na banda de couso están a *caverna damura do couso* e a *caverna do meo do couso*. Só hai tres *cavernas* na dorna: se quen voga é unha soa persoa, vai cadanseu remo nas cadernas da amura (próximas á proa), un en cada banda. De vogaren dúas persoas, un remo vai na *caverna damura do meo* e outro na *caverna do meo do couso*, tal como as denomina Mora. Na Illa da Arousa na dorna fálese de *vogbar* (e *sear*) de meo e *vogbar* (e *sear*) de couso, mentres que en Cambados, cando se anda nun barco de remos úsanse os termos *medio* e *couso* (*vóghase de medio e séase de couso*).

En Rianxo úsanse as formas *medio* e *couso*, coa expresión “arrímate a couso” mesmo en terra. No Son o *couso* é o remo de popa dos botes, que normalmente fai de timón. En Sada os nomes tradicionais do costado do barco son *couso* ‘babor’ e *asimán* ‘estribor’ (Ríos Panisse 1974: 186).

31 No galego non literario hai varios rexistros de *couse* (e a variante *couso*) e de *arca* en *As embarcacións tradicionais de Galicia* (1989) de Mörling, e en Ríos Panisse (1974) recóllese “banda de couzo ou de babor” da fala mariñeira de Sada.

Na lingua literaria, despois de Ferrín as inmediatas aparicións de *arca* e *couso* anoteinas en *Fins do mundo* (1974) de Bernardino (“berrábache cousas do mar: ‘¡Dálle de couso!’ ou ‘¡dálle de arca!’”), en *Xa vai o griffón no vento* (1984) de Alfredo Conde (“amura de estribor, que na súa terra chaman arca”), en *Patria do mar* (1989) de Darío Xohán Cabana (“Velaí que os irmáns en fráxil barca / saúdan o dador e cían de arca / proando cara a terra” e “sobre o mar navegando en fráxil barca / deixe as Sisargas pola banda de arca”) e en *Náufragos en terra* (1995) de Martínez Oca (“se che vou dicir a verdade nunca fun capaz de saber para que lado cadran nin babor nin estribor, nin arca nin couso”).

32 En *Arnoia, Arnoia* (1986) e *Breñaña, Esmeraldina* (1987) a forma é *carrumeiro*.

de carrumeiro, argazo, articulados cáncaros
torpes, antre un marmurio de goldría constante.

(...)

A dorna reclinada nun leito de verdello,
os homes reclinados para sempre na dorna
entraron no pastoso equilibrio das augas
escoltados das limpas falanxes con escama:
lorchos coma demiños, serráns, luras, escachos,
sardiñas camaradas en masa sen descanso,
robalos bolinantes. (...)

Na serie de poemas “Quai des Brumes” de *Estirpe* (1994) Ferrín mistura a intrahistoria con libros de aventura da mocidade, co que crea unha xeografía fantástica con personaxes literarios e reais, navíos históricos e naufraxios famosos, que na clausura se presenta como relato ficticio das tabernas mariñeiras da ría de Vigo (Vilavedra 2000: 190). Por eses poemas andan o pirata Benito Soto e o seu barco “La Burla Negra”, o pailebote “Constantino Candeira” no que Manuel Antonio escribiu *De catro a catro*, Ulysses Fingal, os mariñeiros de Malpica que andaban ás *crebas*³³ e fixeron ceifa nos dentes de ouro dos afogados e o piloto, o gaviro e o rapaz de Manuel Antonio.

E no remate de “Quai des Brumes” hai un texto de referencia-homenaxe ós dous grandes “poetas do mar” do século XX, o Bernardino das tabernas de Cangas e o Manuel Antonio das paipas e do ademán políglota das bandeiras:

Daquela foi cando o patrón da lancha xeiteira
ordenoulle aos homes ciar todo de couso,
pero isto é unha estoria de arroaces insomnes
que inda non foi contada nas tabernas de Cangas
Entrementres
tatezan as paipas co ademán políglota das bandeiras

As augas da Arousa (“enxel mar da Arousa”) e a chamada guerra da traíña de comezos do século XX entre os xeiteiros e os conserveiros cataláns es-

33 As *crebas* son refugallos que o mar vai deixando nas praias, especialmente trozos de madeira que se collían para queimar, e se se trataba de táboas reciclábanse para reparar barcos. É forma viva da Costa da Morte, que anotei en portos como O Son, O Pindo ou Fisterra, que Johán Vilanova (*Pombas e gaviáns* 1934) introduciu no galego escrito e que ten en Méndez Ferrín as seguintes documentacións (*Bretaña, Esmeraldina* 1987 e *Estirpe* 1994, con tres e dous rexistros, respectivamente).

tán nas páxinas iniciais da novela *Antón e os inócetes* (1976). Esa guerra foi o comezo da desaparición de artes e barcos tradicionais, como *xeito*, *raeira*, *volantas*, *lanchas xeiteiras* (“de dúas proas, a vela e remo, con vinte homes a bordo”) e *racús* (“de proa e popa, máis longo e mariñeiro que a lancha”). E o uso de aparellos con *mallas fecheiras* e os tiros de dinamita fan que a *ardora* se desvíe máis e máis da costa.

Xunto a este léxico común da pesca de baixura, nesta novela Ferrín usa termos cultos como *âncora* (e non os *risóns* nin as *poutadas* das gamelas e barquiños de baixura) e formas insólitas no galego mariñeiro e no galego escrito como *carapao(s)*, que é como se denomina o xurelo na costa portuguesa, xa desde Caminha, pero non en ningún porto galego. Polo que me ten dito o propio Ferrín, en Vilanova dos Infantes, de Celanova, de onde procede a súa familia paterna, a forma común é *xurelo*, pero tamén se usa *carapao*³⁴, termo seguramente traído por emigrantes no Brasil.

A guerra das trañas e a dinamita acabaron coa pesca, polo que moitos arousáns se viron obrigados a marcharen a Trintxerpe e de aquí ó Grande Sole, “o mar céltico, a lonxana terra irmán”. A épica dos mariñeiros galegos no mar de Irlanda está en moitas páxinas de *Antón e os inocentes*. Na prosa de *Breñaña, Esmeraldina* (1987), hai referencias a ese mar (“e as traineras cortando o mare céltico con todo avante, Amaury”); e no poemario *Estirpe* (1994), na composición “Coma un arau corre a tormenta”, Ferrín trata o tema da internacionalización da frota deses caladoiros, con capital galego e doutros países:

Coma un arau corre a tormenta
o racú fantasma, finalmente acóllese
á Buraca do Inferno.
“Eu mirinno en Ons o día de Venres Santo,
inda se lía na ponte: “Norita”.
“E o folio?”
“O folio éralle de Brest, Don José María”.

Usa neste poema a forma *folio* como matrícula dun barco, que introduci-
ra Dieste en *Dos arquivos do trasno* (1962). Non hai acepción mariñeira na
entrada *folio* do dicionario da RAG (1997), pero si na acepción 4 desa en-
trada do Xerais (2000).

³⁴ As restantes acepcións de *carapao* na Base Lexicográfica do ILG están en *Crónica de nós* (1980) de Méndez Ferrín e en *Os chapurros* (1983) de Martínez Oca.

2.9. *A singradura existencial de Xohana Torres no navío Lorref*

“Estacións ao mar” é o cuarto libro do poemario *Estacións ao mar* (1980) de Xohana Torres (1931), natural de Santiago de Compostela pero ligada a Ferrol na infancia e parte da mocidade. O mar é o principal protagonista deste libro de madurez, un mar ó que estivo unida desde moi nova por ser filla e muller de mariño e por ter viaxado por mar por Europa, Asia e África.

Segundo Vilavedra (2000: 187), este libro representa a presenza do mar na vida da autora, a esperanza da liberdade e a infancia e a mocidade en Lorref (anagrama de Ferrol), navío onde se atesoura a imperiosa necesidade de navegar:

Ouh, Lorref, corazón de navío,
dique grande de todos.
.....
Ninguén retorna do gran reino do mar,
mais dudo que en tí non flote
aínda como unha rosa
a vagabunda vocación do home.

A navegación, os afogados e a morte deste poemario vistos deste ese barco de terra que fai esquecer a ribeira (Lorref/Ferrol) lembran, en palabras de Vilavedra, o entramado simbólico-existencial do poemario *De catro a catro* de Manuel Antonio.

Sen embargo, no léxico dun e doutro poemario hai diferencias ben significativas, pois no poeta de Rianxo, á parte de termos náuticos técnicos, rexístrase vocabulario mariñeiro propio da Arousa e sobre todo de Rianxo, como antes indiquei, mentres que o vocabulario mareiro de “Estacións ao mar” é léxico común, ás veces literario.

No libro de Xohana Torres rexístranse termos literarios como *mastros*, *nau*, *orela* e *ronsel*; formas como *roca*, e non o popular *cón* nin os literarios *rochedo* e *rocha*, esta tan usada actualmente no galego literario. Outras veces usa voces tan comúns como *area*, *mariñeiro*, *naufraxio*, *praia*, *peixe*, *redes* ou *vento* e é omnipresente a voz *mar*.

Igual de común é o léxico relativo a tipos de barcos (*trasatlánticos*, *remolcadores*, *navíos*, *vapores*, *lancha* e as literarias *barca* e *dorna*) e a accións coas embarcacións (*transbordar*, *varar*), ós lugares de atraque (*porto*, *dique*, *beiramar*), á navegación (*vela*, *vento*, *ruta* e non a literaria *derrota*) e ás augas do mar (*ondas*, *espuma*, *corrente*, *correntada*, *devalo* –aplicado á noite–).

E o mesmo ocorre coa escasa flora e fauna marítimas do libro (*algas*, *algazos* e *gueivotas*). A excepción deste léxico común serían as *xebbras* do pri-

meiro poema do libro (“aquele cheiro de xebras e de algazos / do mar que tanto amei”), forma que Frei Martín Sarmiento di que a oíu en Ferrol³⁵. É un tipo de alga coñecida en moitos portos galegos con variantes fonéticas: *xebra* na Costa da Morte, no Golfo Ártabro e no Cantábrico; *xeba* / *xebe* en Muros, *seba* / *ceba* nas rías da Arousa e de Vigo e na Guarda; *ceba* en portos do Cantábrico e *cebado* en Sada e Cedeira (Ríos Panisse 1983: 63-66):

2.10. Singraduras en moi diversos mares literarios

Léxico da pesca de baixura do mar da Arousa a que me referín ó falar de Cabanillas, Dieste e Manuel Antonio, haino no teatro mariñeiro do eonaviego Cotarelo Valledor (1879-1950), especialmente en *Beiramar. Drama en tres actos* (1931), léxico aprendido na ribeira do Mar da Arousa, seguramente polas súas estadías en Vilaxoán, de onde era a súa muller. En *Beiramar* hai toponimia da Arousa (Sálvora, Vilagarcía) e moitos termos do léxico común arousán, sexan ventos (*vento mareiro*), aves (*arau*, *gaivotas*), peixes (*panchós*, *xureles*, o alcume *bocareu*), barcos (*dornas*, *botes*, *gamela*, *racú*), xeitos de detectar tradicionalmente o peixe co sistema de caldeo (*ardora*, *raba*) ou formas como *cons*, a carón dalgunha *pena*.

No teatro hai mar no *Auto do Mariñeiro* (1961) do chairego Manuel María (1929); o ruído do mar, a gamela e a lúa convértense en personaxes con voz que comparten a acción co propio mariñeiro (Fernández Naval 1999: 51). E na obra *A casa dos afogados (Drama fantástico)* (1990), do tamén chairego Miguel Anxo Fernán-Vello (1958), a acción transcorre nunha asfianxante casa de hóspedes da beiramar de 1950, con praias e afogados.

Na narrativa hai mares nunca navegados como son os do mariñeiro-labrego Sinbad da obra de Cunqueiro (1911-1981) *Si o vello Sinbad volvese ás illas...* (1961). O navegante Sinbad, que vive no porto de Bolanda, chegara a lugares non ollados por ninguén e vira as illas das Cotovías. E mares moi distintos dos de Cunqueiro son os de Xavier Queipo (Santiago 1957) en

35 Xa indiquei na nota 8 que as primeiras documentacións de *xebra* no galego moderno corresponden a Valcarce Ocampo, en 1901, e a Lúgrís, en 1927. A primeira documentación de *xeba* é de Sarmiento, de 1746; a de *seba* é de Cabanillas, de 1921, e a de *ceba* é de Fernández de la Vega e Piñeiro, de 1952. Na glosa da copla 30 do *Coloquio de 24 gallegos rústicos* (1746), Sarmiento (1970: 338) fai referencia a estas formas: “*Correola*, diminutivo de *correa*, y todo del latín *corrígia* es una especie de espadañitas que el mar arroja y que representan unas correas regulares de una vara de largo. Y a ese género de correas, cuando son más anchas al doble de la *correola* llaman *seba*, *ceba*, *xeba*, y en el Ferrol oí llamar *xebra*; pronunciando la X en *xebra* y *xeba* como los gallegos la pronuncian: *sibilándola* como su CH los franceses”.

Ártico e outros mares (1990), con historias de barcos que son atacados por arañas xigantes e cacerías de osos brancos, en *Diario dun nómada* (1993), onde aparece, entre outros, o mar de Terranova e en *O paso do noroeste* (1996), onde se procura un camiño para chegar á China e ó Xapón.

Víctor Freixanes (Pontevedra 1951) na longa novela *O triángulo inscrito na circunferencia* (1982) conta a historia da revolución imposible da xente do mar das sete rías, capitaneadas por Vilanova de Alba –trasunto literario da Pontevedra dos Mareantes–, que se enfrontan a Compostela, a Cidade do Ilustrísimo Cadavre erguida “no meio da paisaxe como unha grande fraga de pedra” e que se enfrontan ós cataláns, os “novos piratas do mar” colonizadores do litoral galego. Esta longa novela é tamén a historia dos vellos navegantes galegos, as invasións viquingas e as navegacións atlánticas. Para Fernández Naval (1999: 55) trátase dunha obra que “non é estrictamente unha novela de pescadores, aínda sendo a máis mariñeira de cantas novelas se teñen escrito en Galicia”.

Outra alegoría totalizadora é a obra *Beiramar* (1983) de Xosé Manuel Martínez Oca (A Estrada 1942), que trata a problemática do desmantelamento industrial naval e temas como o contrabando de droga e de tabaco na costa. O autor aproxímanos a un mundo infrecuente na narrativa galega, o das vilas costeiras, convertendo Beiramar, que está situada nunha ría, “nunha fantápole-síntese delas e na verdadeira protagonista da novela” (Vilavedra 2000: 58). E a esa síntese das vilas costeiras contribúe o uso de topónimos como Chao dos Cons (*chao* con morfoloxía da Galicia centro-oriental e *cons* da máis occidental) e co emprego de léxico do litoral centro-septentrional (*tarrafas*, *penedos* do faro), da costa centro-meridional (*buguina*) e do litoral meridional (*carromeiros*, *cons*), xunto con léxico do mar plenamente incorporado á lingua literaria (*ardora*, *marusía*, *peirao*, *ondas*, *vagas*, *vagallóns...*).

Na prosa da derradeira década do século XX o Grande Sole, cos seus vagallóns e as súas xélididas augas, está na novela *O Patrón* (1990) de Manuel Riveiro Loureiro (A Coruña 1933); en *Riosil* (1990) de Valentín Carrera (Ponferrada 1958), crónica da última marea nas augas desa inmensa chaira submarina do mar céltico; e na historia do mariñeiro Pepete que leva unha moneca hinchable a unha marea, relato de Suso de Toro (Santiago 1956) en *Tic Tac* (1993).

Outras singraduras son as da goleta *Resolución* da novela *A expedición do Pacífico* (1994) de Marilar Aleixandre (Madrid 1947) e as do catamarán *Arroaz* da novela *A ponliña irlandesa* (1997) de Nacho Taibo (Madrid 1949), que desde París dá unha volta ó mundo voltando a París despois de estar no Mar Vermello, en Sri Lanka, en Nova Celandia, nunha illa galega do sur do Pacífico, en Irlanda e en tantos países e mares. E están as singraduras da fragata

Lydia cara ó Cabo de Hornos da novela *Alén da desventura* (1998) de Xavier Alcalá (Ciudad Real 1947) ou o mar do golfo de México, onde mariñeiros de Redes, Ares e Mugar dos emigrados a Cuba andaban á cherna en barcos a vela chamados *viveiros* nos que se conservaba vivo o peixe. Da durísima vida desaxente do mar, que logo se motorizou e traballou nos modernos conxeladores cubanos, trátase na crónica *Habana Flash* (1998) de Alcalá e en *Galegos no Golfo de México* (1980) de Xosé Neira Vilas (Vila de Cruces 1928).

Á parte dos poetas comentados, na poesía moderna hai presenza do mar, en maior ou menor medida, tal como se pode apreciar na antoloxía de Cacheiro (1985), en clásicos como Rosalía, Pondal e López Abente; en vangardistas como Amado Carballo, Blanco Amor, Bouza Brey, Sevillano ou Cunqueiro; en Iglesia Alvariño, Castroviejo, Seoane, Celso Emilio e González Garcés; en Pura Vázquez, Luz Pozo, Manuel María e Avilés de Taramancos.

No recente *O Cancioneiro e o mar* (1998) editado polo Fogar do Pescador de Vilaxoán da Arousa aparecen poemas de escritores “que encetaron o seu labor nos anos que seguiron á posguerra, como Manuel María, Uxío Novoneyra, Bernardino Graña e García Bodaño”, xunto con outros que “pertenecen a tempos máis recentes, nos que están a sinalar un acento creador de diverso feito”, tal como se sinala no limiar de Fernández del Riego. Estoutros poetas son Alfonso e Xosé Mª Álvarez Cáccamo, Xurxo Alonso, Fermín Bouza, Gonzalo Bouza-Brey, Ramón Caride, Ramiro Fonte, Xulio López Valcárcel, Anxo Pastor, Daniel Pino, Xesús Rábade Paredes, Xavier R. Baixeras, Domingo Tabuyo, Helena Villar e Rafael Villar.

A Arousa está presente en poemas de Manuel Lueiro Rey (1916-1990), como na “Cantiga do mar da Arousa” de *Escolma ferida* (1977), onde o autor describe a ría do ano 1952, con vilas baleiras por mor da emigración, unha ría con “dornas podres, racús vellos / xeiteiros sen aparellos”. E no poema “Neno da beira do mar” de *Un tempo de sol a sol* (1974) entre outro léxico do Grove, onde o poeta vivía, está a *balumada*, a broza que arría o mar, que corresponde co *balume* do Padre Sarmiento e co *esterco* de portos arousáns como Cambados, Carril e Ribeira. Hai textos con mar no poemario *Balada nas praias do oeste* (1985) do coruñés Manuel Rivas (1957) e moito mar en poemas de *Baleas e baleas* (1988) de Luísa Castro (Foz 1966); e o *Cemiterio das gaiivotas* (1993) de Rafael Lema (Ponte do Porto 1967) está todo el inzado de mar, e o mesmo a súa novela xuvenil *Capitán araña* (2000)³⁶.

36 Hai mar no libro de Ramón Sampedro *Cando eu caía* (1998), especialmente nos poemas agrupados despois da composición “Quero ir ó mar”.

2.11. As últimas mareas léxicas na narrativa

Rematarei a singradura nos mares literarios galegos referíndome a libros de relatos e poemarios recentes con salitre de comezo a fin, con diverso léxico mariñeiro de interese por estar ausente do galego escrito ou estar pouco documentado.

2.11.1. O *fumareu* de Xurxo Souto

En varios dos estalos de *Fumareu* (1997) de Xurxo Souto (A Coruña 1966) hai referencias a lonxas e a cidades da costa de Galicia e a cidades e costas africanas con presenza galega como Capetón ou a costa de Mozambique; pero o máis interesante de *Fumareu* son as páxinas da épica dos mariñeiros galegos no Grande Sole e a épica, que non fora tratada na literatura, da xente de Baiona que anda ó bonito no Índico, nas Seicheles e Madagascar.

Nesta obra hai moito léxico común, con moita tradición no galego escrito, como son accións referidas ó barco (*atracar, fondear, recalar*), embarcacións tradicionais (*buceta, gamela, lancha*) e termos como *ardora, maruxía* ou o *escandallo* introducido por Cotarelo en 1931. E hai léxico de recente introducción relativo a barcos modernos (*arrastreros, bacas*³⁷ e *conxeladores* introducidos por Beiras en 1972, *atuneiros* introducidos por Neira Vilas en 1980) e ó amarre dos barcos (*norai* introducido por Méndez Ferrín en 1987), a novos oficios (*frigorista*, o que revisa o sistema do frío dun mercante³⁸, termo que aparecera en *A Nosa Terra* en 1993) e a instrumentos como o *gonío* (o *goniómetro* de González Moreira de 1992). Outras veces son nomes de peixes (*badeixo, berete, boto, breca, maruca* de libros de peixes) ou relativos á estiba do peixe no porto, como *colla*³⁹, voz común en portos como A Coruña ou Ribeira.

37 A forma de Xurxo Souto é *baka(s)*.

38 En *A tralla e a aroutada* (1995) xa usara Xurxo Souto esta forma, que aparece explicada no epílogo: “Nunha marea en Namibia o heroe non che é o capitán, o heroe é o técnico frigorista que goberna e é responsable de tres meses de traballo en peixe, metidos nas cámaras de frío. Se sobe a temperatura o peixe estrágase, os mariñeiros non cobran e o frigorista reséntese do pescozo”, p. 127).

39 Non son moitas as documentacións de *colla* na Base Lexicográfica do ILG. A primeira está nun texto popular de 1880 (“a colla do pan”), cunha semántica moi abstracta. As restantes son da segunda metade do século XX, en Fariña Jamardo (*Co sorriso nos beizos* 1969), en Varela Buxán (*O ferreiron de Satam. Taberna sin dono* 1975), en Ferrín (“colla de presos” en *Breña, Esmeraldina* 1987) en Freixanes (“colla de moirantes” en *O enxoval da noiva* 1988). A primeira documentación mariñeira está no estudio da fala de Sada de Ríos Panisse (1974) para ‘obreiro accidental do peirao’ e a seguinte en *Fumareu* de Souto.

Xurxo Souto introduce nesta obra léxico relativo a embarcacións, como *panga* (lancha pequena que terma das redes cando se pecha o cerco) e *pangueiro* (responsable da *panga*), propias da fala mariñeira de Baiona; e voces como a portuguesa *doris* (bote pequeno co que se anda ó bacallao en Terranova) ou *pincheiro* (barco que anda ó pincho). Tamén introduce nomes de peixes (*agrafín*, *bertán*, *fletán*, *pialla*, *rosada*) e formas diversas como *alistidora* (persoa que prepara o palangre), *copada* (cantidade de peixe que hai no cope), *empeixar* ‘pescar’, que lembra o *peixar* de Zapata e que parece ser que se usa na Mariña de Lugo, e *chó*, voz do euskara incorporada á lingua do mar para se referir ó rapaz que axuda na cociña.

O *fumareu*, que xa aparece no título do libro, non estaba documentado na linguaxe literaria, pero si na lexicografía. O termo recolleuno Aníbal Otero en Sismundi (hoxe de Cariño, daquela de Ortigueira) para o remuíño de vento no mar; e deste lingüista pasou ó apéndice do dicionario de Eladio Rodríguez e a outros dicionarios.

2.11.2. O *mansío* de Xelucho Abella

O relato curto “A balandra do esqueleto” de Xelucho Abella Chouciño (1945), de Malpica, contido en *A ermida do diaño* (1998) ten como paisaxe mariña os *coídos* e os *cabezos* (escollos de cumo bicudo ou redondo que sobresaen da superficie do mar ou están próximos a ela), que xa usara Bernardino Graña. Abella introduce no galego literario formas como *mansío* para o banco de peixe e *rellá da auga*, que é como se denomina entre Cedeira e Muxía a corrente na superficie do mar⁴⁰ e usa *arribazón* (de algas, de canxrexos no texto de Abella), que xa se usara no galego escrito para se referir, en principio, a un banco de peixe⁴¹.

Abella tamén fala de mareas e de ventos próximos ós cabos Santo Adrián e Punta Nariga, que é “onde se xunta o concello dos ventos, alí resolven as súas retesías e acordan o reparto dos mares”. Un dos apéndices do relato é un vocabulario marítimo no que se glosa moito léxico mariñeiro de Malpica e da Costa da Morte usado polo autor.

40 As únicas documentacións de *mansío* na Base Lexicográfica do ILG son de textos non literarios, a *Etnografía: cultura material* (1962) de Xaquín Lorenzo e o estudio de Ríos Panisse (1974) sobre a vida mariñeira de Sada. Nesta obra documéntase *rellá* (corrente de auga).

41 Armada Teixeira (*Da terriña (versos gallegos)* 1918) usara *ribazón*; e antes de Abella *arribazón* só se rexistra en Cotarelo (*Beiramar* 1931), Xaquín Lorenzo (*Etnografía...* 1962), Ríos Panisse (1974) e Seixido (*A gloria é un afiador* 1992); neste caso trátase dunha “arribazón de seareas”.

2.11.3. As *trolleras de cañorcos* de Vicente Míguez

No relato *De azul olvido* (1998) Vicente Míguez Salgueiro (Celeiro 1956), conta as súas vivencias en diversas mareas de bonito coas que pretende reivindicar e facer unha homenaxe á xente do mar. Salitre, mar e vento hai en todo o relato, do comezo (“Vazou a marea. O vendaval tolea espallando area e cachelas, traendo aire arriba sabor a salitre, esencia de iodo dos argazos”) ó final (“Vinte anos despois, vazou a marea. Co sudoeste, Fermín lembra no muro da praia, de fronte ó mar, a toda esta xente, traballadora e anónima, a que xera riqueza e á que non se lle restituíu a dignidade social”).

Hai moito léxico común a diversas falas mariñeiras, unhas veces con moita tradición literaria (*ardora, enrolar, amura, quiñón*) e outras con tradición máis recente (*boniteiro, cbó* e “*jonio*” ou *goniómetro* vistos en Xurxo Souto). Pero o máis interesante é o moito léxico dos mariñeiros de Celeiro que en boa parte figura no glosario final, que non presenta documentación na Base de Datos Lexicográfica do ILG, polo que pode considerarse que Vicente Míguez é o seu introductor no galego escrito.

Hai termos relacionados co bonito e a súa costeira como *alexa* ‘vara pequena que se bota nos barcos para pescar á cacea ou curricán’, *cañorco* ‘bonito de tamaño grande e desproporcionado’, *cobreada* ‘pesca de dúas ou máis pezas na mesma liña’, *macanazo* ‘golpe que se dá ó bonito coa macana para matalo’, *petromas* ‘especie de candil grande usado para atrae-lo peixe’, *recodo* ‘liña de pescar ó bonito que se bota pola popa do barco’, *roecán* ‘ballestrinque feito na roupa para liala’ e *trollera* ‘banco de bonitos’.

Outros termos refírense ó estado do mar e os seus efectos sobre o barco (*charpazo* ‘chiscao que produce o embate do mar contra o buque’, *pantocazo* ‘embate forte do mar contra o barco’), ás ondas (*rota* ‘onda no intre de se desfacer’), á fauna mariña (*corcovo* ‘especie mariña de monxe pequeno’, *chagarito* ‘pancho pequeno, que abunda nas proximidades costeiras’), ó reparto da ganancia (*chona* ‘diñeiro que se reparte entre os mariñeiros polo peixe capturado fóra do oficio ó que se está a traballar’) e a outras como *feitadas* ‘mexunxe que preparaban os nenos a base de minchas, lámparos, mexillóns’.

Algunhas voces dese glosario, con escasísimo uso no galego escrito, teñen como primeira documentación o estudio sobre Sada de Ríos Panisse (1974), como ocorre con *empacar* ‘prepara-lo peixe na lata de conserva’, *preseiro* ‘parte final do aparello na que se acumula o peixe mallado’ e *zurdo* ‘atún de tamaño mediano e con moita forza’. A forma *arranchar* ‘preparar, alista-los barcos para saír para o mar’ ten as súas primeiras documentacións en Paz-Andrade (*Sementeira no vento* 1968) e Ríos Panisse (1974).

2.11.4. Os equinoccios de Calo Lourido

O libro de relatos *Salseiros* (2001) de Francisco Calo Lourido (Porto do Son 1948) contén unha enxurrada de léxico mariñeiro, moito del do Barbanza que dá á ría de Noia con formas que non están documentadas na Base Lexicografía do ILG e que non figuran no *VOLG* nin no Xerais (2000). É o caso de *imo* para a escora da dorna ou doutro barco, que é voz común nos dous costados do Barbanza, xa que se oe en Ribeira ou en Noia; de *calear*, que se di cando vai baixando o liño fronte ó *calar* aplicado ós aparellos (e que Pedrayo en 1928 dicía das augas); de *espíu* en *dar espíu*, que é soltar cabo cando o barco vai á garra; de *estropada*, que é o empuxe do barco, a inercia que permite ve-la velocidade.

Outras veces o léxico ten certa tradición no galego escrito, pero a documentación é mínima, como ocorre con *velear* (port. e cast. *velejar*) para navegar con embarcacións de vela, que se di no Son ou en Ribeira e que teño oído como forma normal en vellos e novos da Illa da Arousa e que usara Zapata García (*A roseira da soidade* 1953).

O léxico pode figurar no *VOLG* e en dicionarios recentes, pero sen a acepción mariñeira propia, como ocorre con *clarear* para limpa-lo aparello e acepcións figuradas ou co cultismo *equinoccio*, que segundo RAG (1997) é ‘cada un dos dous instantes do ano en que o Sol está exactamente sobre o ecuador e que se corresponden cos días en que o día e a noite teñen igual duración’, e definicións semellantes son as de Estravís (1995) e Xerais (2000); pero esa forma en Calo Lourido (“Si, o do ano pasado tamén foi un bo equinoccio. ¡Vaites marusía! Metía as pintas”, p. 26) ten a semántica do *equinosio* do Porto do Son, de Palmeira ou de Ribeira, que designa un temporal moi forte que pode darse cando chegan as mareas equinocciais no comezo da primavera e do outono⁴².

Hai moito léxico mariñeiro con tradición e moito uso no galego literario (*derroteiro*, *marusía*, *salseiros*) e outro con maior ou menor tradición pero escaso rexistro na citada Base de Datos, como ocorre co *brus* de López Abente (e de Ferrín, M. Ledo, A. Romaní e X. Souto), coas *crebas* de Johán Vilanova (e de *Estirpe* de Ferrín), as *bacas* (barco) de Beiras, o *fumazo* de

⁴² A primeira e única documentación de *equinoccio* como temporal na Base Lexicográfica do ILG corresponde a Arturo Romaní (*Barlavento* 1992: “Os temporais do equinoccio primaveral azoutaban con forza inusitada”), xunto con dous rexistros do adxectivo *equinocciais* referido ás mareas vivas, os dous de Fernández de la Cigoña (*Illas de Galicia...* 1991): “por estas datas danse as mareas vivas equinocciais, que son as máis fortes tanto na suba como na baixa” (p. 103); “Nas baixas equinocciais a canle que separa esta illa de Malveira Grande” (p. 111).

Cotarelo (e da *Profecía do mar* de Bernardino) e o *couso* de Ferrín (“banda de couso”, “caixonada de couso”).

2.11.5. As *lagarteiras* de Rosa Aneiros

Salitre e mar son os elementos fundamentais de *Corazóns amolecidos en salitre* (2002) de Rosa Aneiros (Meirás-Valdoviño 1976). O primeiro dos relatos do libro, “Triloxía nas mareas”, de excelente construción literaria, presenta léxico mariñeiro moi popular (*tramallos, nasas, centolas, nécoras* ou *peixeira* –e non a *pesca* usual en xente allea ó mar, que introduciria Pérez Placer en 1901–) e moito léxico estándar, que pode ser popular nalgunhas falas mariñeiras (*buguina*, que introduciu Pintos en 1861, *marusía, ronsel, salgazo, vento mareiro*) ou máis ben tratarse de formas literarias (*áncora, arribar ó porto*) ou literarias aparentemente populares (*redeira* por *atadora* para a muller que repara as redes).

Ás veces as formas literarias, que poden ser populares en zonas da costa, conviven no relato cos correspondentes termos de uso común na costa que vai do cabo Prior ó cabo Ortegal. É o caso dos “literarios” *raspeta*, a do percebeiro Currás nas populares “Mareas vivas” da TVG, *gamela* e *rocha*, que a autora emprega xunto coa *cacha*, instrumento co que arrincan os percebeiros as xentes a quen van dedicados moitos dos relatos do libro, e *lancha* e *pena* da xente do mar de Valdoviño.

Rosa Aneiros introduce no galego escrito *cacha* con esa acepción, *brunños* (centolo de pouco valor comercial e que só se usa popularmente por Bueu e Muros) e *alentía*, que non figura no VOLG nin ten documentación na Base Lexicográfica do ILG. Cando se está a apañar percebeiros, mentres uns percebeiros están de costas ó mar, outro adoita vixiar para avisar do perigo das ondas; e cando nunha serie de ondas chega a máis forte, especialmente cando enche o mar, que é cando máis perigo pode haber, a persoa que vixía berra *¡alentía!* para os percebeiros se protexeren desa onda mortal, que pola Coruña chaman *a morte do percebeiro*.

Outra forma que introduce no galego literario é *lagarteiras*, as mareas vivas tan areladas polos percebeiros, que tiña como única documentación na citada Base do ILG un *lagarteiras* ‘mareas altas de agosto’ de *Pr'o catálogo da léngua galega* (1926) de Vicente Risco. Rosa Aneiros define deste xeito este termo:

As *lagarteiras* son as mareas vivas que, dependendo do calendario da lúa, adoitan acadar o coeficiente máis alto anual no mes de setembro. Nesa lúa, cando existe unha maior distancia entre o punto máximo da enchente e o máximo da baixamar, prodúcese (segundo o estado do mar) as mellores mareas do ano para

os percebeiros. A causa reside en que ó quedaren máis penas ó descuberto das ondas resulta posible cavar os percebeos de maior calidade. O meu veciño, Vicente de Culás, di que lle chaman así porque na subida da marea as ondas chegan a bicar as rochas nas que os lagartos se poñen ó sol. Razón non lle falta.

Amo alentía, acochar, lagarteira, degoirar, caínzo, estrobo, alboio, restreba e outras tantas palabras. Tamén agardo as lagarteiras, unha boa marea, eses tempos mellores que sen dúbida terán que vir⁴³.

2.12. As última mareas léxicas na poesía

2.12.1. Ana Romaní, Pilar Beiro, Miro Villar, Xurxo Alonso e Luís Rei⁴⁴

Hai unha presenza constante do mar en toda a obra poética de Ana Romaní (Noia 1962). No seu último poemario *Arden* (1998) hai un léxico mariñeiro moi común, con *baleas* e *cachalotes*, algún *océano* e algunha *illa* e varias *gamelas*, todas elas con moita tradición no galego escrito. Outras veces son termos de moi escasa tradición, como as *crebas* (“que sexan eses corpos os rastros que debulle / cada tarde nas crebas”) do poemario *Estirpe* de Ferrín e posteriormente da prosa de *Salseiros* de Calo. Usa a forma *chapapote* que se popularizou coa catástrofe do Prestige, que é se como se chama en Noia (e en portos coruñeses como O Pindo ou Oleiros e en zonas da Galicia interior) o que é *piche* nas Rías Baixas e *galipote* na Costa da Morte e na Mariña de Lugo⁴⁵.

En *Hinterland* (1999), o único poemario de Pilar Beiro (San Mamede-Carnota 1958), hai de cando en vez claras referencias ó mar fantasmagórico do poemario *De catro a catro* de Manuel Antonio. Neste poemario hai unha gran riqueza de léxico mariñeiro, unhas veces común a moitos portos do litoral galego (*argazo*, *lañar*, *millaras*), outras veces literario (*âncora*, *paillebote*) e nalgún caso trátase de léxico que non se documentaba no galego literario como *memelo*, denominación para un tipo de argazo en Lira-Carnota e O Sardiñeiro-Fisterra ou *mexilla* para a cría do mexillón⁴⁶.

43 A cita corresponde ó artigo “Por que agardo as lagarteiras e outras esperanzas” da sección de Rosa Aneiros “Agardando as lagarteiras” en www.culturagalega.org/colaboracion, do día 17.11.02.

44 Sobre o mar e a contribución léxica destes autores véxase Fernández Rei (2003b).

45 *Chapapote* foi introducida por Perez Placer en 1901 e *galipote* (de Avilés de Taramancos, tamén de Noia) foi introducida por Zapata en 1953 e figuraba no dicionario de Leiras de 1912.

46 En Ribeira a *mexilla* é cría do *mexillón* (Martínez Baleirón 2001a), mentres que no Porto do Son e no Grove a *mexilla* é a cría de *mexilón*.

Miro Villar (Cee 1965) publicou *Gameleiros, mar de rostros* (2002), con fotos de Manuel Álvarez de 27 gameleiros da Guarda, de 27 mariñeiros de baixura “que laboran ó día coas diferentes artes tradicionais de pesca herdadas dos seus antepasados, nun espazo de mar que vai dende a desembocadura do río Miño ata a latitude do mosteiro cisterciense de Santa María de Oia”.

Nos quintetos para eses rostros gameleiros hai léxico do mar da xente que anda á baixura, pero tamén do mar literario de Manuel Antonio e doutros poetas. Entre outro léxico figuran formas populares con escasa tradición literaria, como *ceavoga* (e a variante *ciavoga*), que designa a manobra que ten como fin facer virar en redondo un barco, vogando dun costado e ceando polo outro, que no galego literario se documenta en *cían e vogan* de Zapata García (1953) e nos substantivos *ciavogas* de *Sementeira do vento* (1968) de Paz-Andrade e *ceavoga* en *Adiós, María* (1971) de Xohana Torres. No quinteto que fecha o libro están as moi literarias *xerfas*, que no galego literario aparece por primeira vez na prosa de Dieste (1926) e de Filgueira (1927) e no poemario *De catro a catro* (1928) de Manuel Antonio.

O pintor e poeta arousán Xurxo Alonso, nado en Buenos Aires (1956) pero residente en Vilagarcía, a finais do 2002 editou *Onde viven os saqueadores de naufraxios*, co mar das rotas do ron de Barbados e dos antigos corsarios, pero tamén co exército de mariñeiros das augas canadianas, que “a falta doutro quentor / en Terranova / eles combaten corpo / a corpo / co bacallao”. No vocabulario mariñeiro da obra hai *gaiivotas*, *rochas* e *badías*; *biques*, *naves*, *navíos* e *mascaróns de proa* que funden océanos; *barcazas* e algún *peirao* adornado de metálicas escamas, voces todas con tradición literaria; pero tamén hai algunhas formas practicamente inexistentes no galego escrito, como *batume* (alga) e *pecio* (restos dun barco afundido), que Alonso xa usara en poemas de *O Cancioneiro e o mar* (1998) do Fogar do Pescador de Vilaxoán.

A forma *pecio* que tanto apareceu nos media cando o comité científico do Prestige se refería ó petroleiro, e que a prensa escrita acabou usando⁴⁷, tamén está no poemario *Alma mareira* (2003) de Luís Rei Núñez (A Coruña 1958), con raíces familiares en Muros, de onde toma formas como *mareáns* para ondas (ou tombos) que el introduce no galego escrito ou *borraxeira* para a né-

47 A forma *pecio*, que o castelán tomou do gascón ant. *pessi (de nau)*, defíneo o dicionario da RAE como ‘pedazo o fragmento de la nave que ha naufragado o porción de lo que ella contiene. // Derechos que el señor del puerto de mar exigía de las naves que naufragaban en sus marinas y costas’. A única documentación na Base Lexicográfica do ILG está en *A Nosa Terra* (1993) onde *pecios* aparece coa aclaración de “restos de barcos afundidos”.

boa que se forma sobre o mar, voz que introducira López Abente en 1929. Faros da Costa da Morte (Louro e Punta Nariga) e o afundimento do Prestige (e a chegada do *chapapote*, o “*pichi visguento*” ás áreas de Carnota) son algúns dos motivos deste poemario inzado de mar. Hai formas pouco documentadas como *calabrote* (cabo grosso) ou *colla* ‘cuadrilla de estibadores’.

2.12.2. A gran marea de Alexandre Nerium nun mar escoso

Alexandre Nerium, nome literario de Manolo López Martínez (Fisterra 1960), gañou o VII Premio de Poesía Johán Carballeira do ano 2002 (ex-aequo con Carlos Negro) co poemario *Vogar de couse* (de inminente publicación) cunha enxurrada tal de mar e de léxico mariñeiro tanto de Fisterra como “técnico”, que supón unha modernización do vocabulario do mar en certo modo semellante á que se produciu con *De catro a catro* de Manuel Antonio e coa *Profecía do mar* de Bernardino.

Alexandre Nerium figuraba na antoloxía de *De mar e vento. Cinco poetas de Fisterra (Escolma poética)* (1997) xunto con Modesto Fraga Moure, Mónica Góñez Silva, Xoán Alberte Moure Ínsua e Roberto X. Traba Velay. No limiar da escolma *De mar e vento*, Rafa Villar sinalaba que os cinco poetas “saben do mar porque o levan nos ollos e sobre todo nos dedos, e cando o pronuncian semella como se unha buguina deixase todo o seu eco nos nosos oídos e as mareas devalasen e terra dentro só houbese auga salgada” e que así mesmo “saben do vento, da súa furia querendo arrincar o horizonte de tanta mudez como trae”. Nestes fisterráns de Fisterra, onde máis mar e máis léxico mareiro se acha é nas composicións de Alexandre Nerium, mariñeiro de profesión (como Moure Ínsua) que “escribe como cose as redes, a modiño e con precisión” e, en palabras de Rafa Villar, Nerium escribe vida, a que mellor coñece, a del e a dos seus: a vida do mar da fin da terra.

O mariñeiro-poeta de Fisterra emprega moito léxico mariñeiro “técnico” relativo ás partes do barco (*palmexar, cairel, embornais, trancanís, pantoque, vagra, tallamar, estrave, turafaia*), á vela e ós mastos (*artemón, bauprés, carlinga, relingar*). Algúns destes termos (*artemón, estrave e turafaia*) non están documentados na Base Lexicográfica do ILG. Outros teñen rexistros na literatura galega, como *bauprés*⁴⁸ na poesía de Zapata, Celso Emilio,

⁴⁸ Documentábase *bauprés* en Zapata García (*A roseira da soidade* 1953), Celso Emilio Ferreiro (*A fronteira infinda* 1972), Freixanes (*O triángulo inscrito na circunferencia* 1982), Avilés de Taramancos (*Cantos Caucanos* 1985), Castillo-Elejabeitia (*O espello das brêtemas* 1987), Chus Pato (*Nímvé* 1996), Caneiro (*Un xogo de apócrifos* 1997), Alcalá (*Alén da desventura* 1998) e Tabuyo Romero (“Mar de Arousa” no colectivo *O Cancioneiro e o mar* 1998). No galego non literario hai varios rexistros en Mörling (1989).

Avilés, Castillo, Chus Pato e Tabuyo e na prosa de Freixanes, Caneiro e Alcalá; *cairel* en Cotarelo e Paulino Vázquez⁴⁹; *carlinga* en Cotarelo, Braxe e Abella⁵⁰; *embornal* en Zapata, P. Vázquez e Ferrín⁵¹, *relingar* en Dieste (1927)⁵², *palmexar* e *vagra* en Franco e *tallamar* en Franco e Alcalá⁵³. E outros só se documentan en obras recentes non literarias, como *trancanil* en Ríos Panisse (1974) e Mörling (1989), *pantoque* en *Competencia de mariñeiro* (1990) de Soto Álvarez e Suárez Costa e *pantoque* en Mörling (1989).

Verbo da acción dos vagallóns sobre o barco A. Nerium usa *arrufo* (“sen te poder, hogano, mencerche estoutro arrufo”) e *quebranto* (“quebranto ou descuberta entrámbalas regalas”), formas moi técnicas que non se documentan nos textos literarios da devandita Base do ILG na acepción náutica, pero si en Mörling (1989). O *arrufo* e o *quebranto* saltaron á prensa galega en novembro do 2002 cando naufragou o Prestige, cando pouco antes do seu afundimento se trataba de explica-lo porqué do accidente. O petroleiro puido sufrir un *arrufo*, fenómeno que fai que unha onda levante a proa e outra a popa, polo que queda o centro do barco no aire; ou ben o accidente puido deberse a un *quebranto*, isto é, que unha onda levante o barco polo centro co que a proa e a popa quedan no aire. En ámbolos casos, o casco pode partir, como así ocorreu co Prestige⁵⁴.

Nerium tamén usa moito léxico patrimonial relativo ó mar de uso xeral como *baixos* e *ardentía*, *cabesos* e *petóns*, xunto con termos da xente da Costa da Morte, que no caso de formas como *tombos*, *coídos* ou *figas* xa usaran escritores fisterráns como o laxense Zapata García. Outras moitas formas non se documentan na Base Lexicográfica do ILG, fóra dalgún termo

49 A forma *cairel* está en Cotarelo (*Beiramar* 1931) e Paulino Vázquez (*Aquí podían os pés de arxila* 1992). A variante *courel* ten a primeira documentación mariña en Pondal (*Queixumes dos pinos* 1886): “De bolina, tesa a escota / que os ventos subíar fan, / o courel debaixo da auga...”.

50 Documentase en Cotarelo (*Beiramar* 1931), Abella Chouciño (*A ermida do diaño* 1998) e Lino Braxe (*A cor do ceo* 1999). No galego non literario rexístrase en Ríos Panisse (1974), Mörling (1989) e Soto Álvarez e Suárez Costa (*Competencia de mariñeiro* 1990).

51 *Embornal* (ou *embornais*) rexístrase en Zapata García (*A roseira da soidade* 1953), Méndez Ferrín (*Erótica* 1991, *Estirpe* 1994) e Paulino Vázquez (*Aquí podían os pés de arxila* 1992). No galego non literario documéntase en Lorenzo Fernández (*Etnografía: cultura material* 1962), Ríos Panisse (1974) e Mörling (1989). Nos textos dialectais do Grove, de 1994, de Dolores Ochoa rexístrase a variante *emborneira*.

52 Manuel Antonio introducirá o substantivo *relinga* en *De catro a catro* (“relinga do horizonte”, “relinga pra aferrar os panos do horizonte”) e o adxectivo *relingadores* referido a ollos. As restantes documentacións de *relinga* na Base Lexicográfica do ILG están en Dieste (*Dos arquivos do trasno* 1962) e en Ríos Panisse (1974), obra non literaria, onde tamén se rexistra o verbo *relingar*.

53 As documentacións de Xesús Franco corresponden a *Conta Mar* (1995) e a de Alcalá a *Alén da desventura* (1998).

54 Declaración de Primitivo González, Catedrático de Técnicas de Construción Naval a *La Voz de Galicia* (16.11.02, p. 4).

animal sobre todo, ou ben non teñen o sabor a salitre, polo que pode considerarse que Alexandre Nerium é o seu introductor no galego escrito. Este é o caso de formas fisterrás como os *ferretes*⁵⁵ e a *arnela* (praia pequena en Fisterra) que alternan cos “literarios” *farallóns* e *praias*, así como voces relacionadas co mar de vento (*rutías*, *maraxe*⁵⁶, *axada*⁵⁷) e co vento que sopra con moita forza (*xaramiño*, *fogada*), co relevo mariño (*petón*, pedra visible cando baixa a marea), con moluscos (*peneira*⁵⁸, *pé de muíño*) e con aves (*curricacho*⁵⁹, *pardela*⁶⁰), co argazo (*blandón*, *cachopa*) e con accións como *esparar* para se referir á abertura da rede ou *apariguar* para o feito de as pezas das artes de deriva poñérense unhas ó par das outras. Tamén hai léxico fisterrán de terra, como *caludo*, voz de uso común para o pan reseso.

Os cinco quintetos do poema que fecha o libro, “Verbas para un mar escoso”, verbas para un mar que non o tocou ninguén e no que hai abundancia de peixe, é unha homenaxe ó mar e á terra e ós poetas que cantaron a terra (Manuel María e Novoneyra) e o mar (Bernardino, Ferrín e Xohana Torres).

3. O MAR DO VOLG (1989)

Antón Santamarina, na súa exposición sobre o *VOLG* neste simposio, dicía que esta obra non é un dicionario, senón unha saída de emerxencia antes da redacción dun dicionario, porque o labor dun dicionario é cousa de moitos anos. O amigo Antón rematou a súa intervención dicindo que o *VOLG* se publicou como versión provisional, conscientes os seus autores de que era moi revisable, que tiña soamente un carácter orientativo e que “estivo ata agora á espera dunha versión definitiva porque –dicía Santamarina–

55 Na Base Lexigráfica do ILG rexístrase *ferrete* en Ríos Panisse (1974), pero para o charrán, paxaro mariño semellante a unha gaivota.

56 As únicas documentacións estaban en Johán Vilanova (*Pombos e gaviáns* 1934) e Xosé Carlos Caneiro (*A vala do triste amor* 1997).

57 Hai dúas documentacións no estudio de Ríos Panisse (1974) sobre a lingua mariñeira de Sada: “á sardiña que está nas axadas da auga, é decir, á flor da auga”, p. 197; “se o peixe é volante, é decir, está nas axadas d’auga, péscase e hálase o aparello”, p. 204.

58 As únicas documentacións están na *Guía dos mariscos* (1985) de Rosa Ramonell.

59 A única documentación está en *Guía das aves de Galicia* (1980) de X. M. Penas Patiño.

60 No galego literario só se documenta en *O idioma dos animás (opúscaro de enxebreira)* (1937) de Fuco G. Gómez e en *Bretaña, Esmeraldina* (1987) e *Estirpe* (1994) de Méndez Ferrín. Outros rexistros están na *Guía das aves* de Penas Patiño (1980) e en *Illas de Galicia* (1991) de Fernández de la Cigoña.

sabíamos que tería que haber moitas rectificacións pola nosas omisións, pola inclusión de voces inútiles, por incongruencias e por erros debidos a descoidos ou a ignorancia”.

Fixen unhas calas na versión provisional do *VOLG* que se presentou publicamente na sede da Real Academia Galega en 1989 e da que se tiraron 200 exemplares. Esgotados estes exemplares no ILG sempre houbo un orixinal que se lle prestou a quen traballaba en lexicografía galega ou simplemente tiña interese na codificación léxica. Ben sei que no ILG hai un exemplar inzado de riscaduras e engadidos, e que mesmo se fixo unha versión electrónica; pero preferín traballar sobre o único texto que é público e atendendo só ás modificacións que se fixeron oficiais na edición das *Normas* ILG-RAG de 1995 e no RAG (1997).

3.1. O mar presente no *VOLG*

Analicei as letras A e B, unhas 7.500 entradas das aproximadamente 45.000 do *VOLG*; e para comproba-las entradas do *VOLG* que son total ou parcialmente mariñeiras fun seguindo o Xerais (2000), porque este dicionario presenta en versal negra as entradas do *VOLG*, xunto con outras que non están neste vocabulario, pero que os autores poñen en maiúsculas por consideraren que deberían ser formas estándares.

No conto que fixen nesas letras A e B, nas entradas en maiúsculas do Xerais (2000) que figuran no *VOLG* só 365 están relacionadas co mar. Esta cifra debe tomarse como aproximada, pois á parte dalgunha posible ausencia do meu conto e dalgunha entrada que debería estar en versal⁶¹, incluíu algunhas entradas que valen para augas mariñas e doces (*amocelo*, *briozoo*), para mar e terra (*aireada*) e mesmo algunha que interpretei que ten que ser de mar, a pesar de que na definición do Xerais (2000) non se indique. É o caso de *bruzo* ‘cepillo para frega-lo chan’, que debe se-lo cepillo con dentes de ferro co que se limpa a cuberta dun barco, o *bruso* da xente do mar de Cambados, por exemplo.

Destas 365 entradas do meu conto, en 204 a única acepción (*abadexo*, *babexa*) –ou as varias acepcións (*abarloar*, *babosa*)– é mariñeira. En 51 entradas das varias acepcións só a primeira (*amarra*, *baldear*) ou ben a primeira e algunha outra teñen que ver co mar (*amarrar*, *bancada*). E en 110

61 Apreciei algunha excepción como ²*boza* ‘amarra’ que no Xerais (2000) aparece como *boza*², en negra redondo en corpo medio, cando debería estar en versal.

entradas a acepción (ou acepcións) relativa ó mar nunca é a primeira (*arbo-redo, ardentía, baixura*).

As voces patrimoniais do *VOLG* refírense a peixes (*abadexo, acedía, al-crique, anchoa, barbo, bocareu, bonito*), invertebrados (*andarica, arneirón, bígaro, bruño*), mamíferos (*arroaz, balea*), aves (*albatro, arao, bilurico*), al-gas (*argazo, augamar*), ventos (*aireada, airexa, axada*), areas e ribeira do mar (*areal, areeira, arnela*), nós e amarras (*ballestrinque*), reparación das redes (*atar, atadora*), cabos (*arinque*), barcos (*barca, barco, boniteiro, bote, buceta*) e partes do barco (*arca, bancada, bauprés*).

Outras veces refírense á acción de amarrar un barco ou un risón e ós medios para facelo (*amarrar, amarra, ²boza*) ou ben outras diversas accións relativas ó barco (*abarloar, abordar, aparelar, aproar, atracar*), ó modo de pesca (*ardora, balo*) e á navegación (*barlovento, bolinar*), xunto con formas tan diversas como *batea* e *boia*.

Hai léxico culto relativo a peixes (*acantopterixio, acipenséridos, anguili-dos*), a invertebrados (*anomuros, branquiópodo, branquiúro*) e a ventos (*ávrego, bóreas*), xunto con cultismos (*acuicultor, acuicultura, bentos*) e formas literarias (*abra* e *aportar*).

Como membro do ILG case desde a súa fundación, non debería eu nin facer unha gabanza nin tampouco unha crítica pública do *VOLG*, pero permítaseme facer ámbalas cousas. O papel do *VOLG*, esa saída de emerxencia previa á redacción dun dicionario tal como indicou Santamarina, foi fundamental na codificación do galego moderno. A obra ten moitos acertos, pero tamén ten escollas discutibles, pois como xa sinalou Antón Santamarina, outros posiblemente en casos espiñentos farían unha escolla diferente. E faltan entradas, o que non quere dicir que termos que non están no *VOLG* non deban figurar nun dicionario ou que non deban empregarse. Ben é verdade que houbo quen tomou este vocabulario como palabra divina e considerou que o que non figuraba nel non debía figurar nun texto, o que explica o exceso que ás veces se ten dado por parte dalgúns correctores tanto de editoriais como do media.

Non son redactor do *VOLG*. A miña contribución limitouse, fundamentalmente, a ter recollido un tercio do material léxico do *Atlas Lingüístico Galego* que os autores dese vocabulario manexaron, ademais de ser informante moi esporádico para algunhas entradas cando os autores me preguntaban sobre aspectos da fala do costado de leste da Arousa (a “Arousa Sur”), e particularmente de Cambados. Síntome en certo modo con total liberdade para criticar algunhas das escollas, por se os autores estiman telas en conta para a versión que din que van publicar. As miñas observacións, que se refiren só a algunha entrada das letras A e B e formas afíns doutras letras do *VOLG*, pretenden que a forma estándar sexa o máis galega (e viva) posible, sen

descoidar por suposto a tradición do galego escrito, que non sempre é modelo que hai que seguir.

3.1.1. Arpeu e rizón

A pequena áncora sen barra de ferro transversal, que ten na extremidade inferior catro brazos en forma de garras e que serve para fondear embarcacións de pequeno porte ten as seguintes denominacións na costa galega: *riṣón* Lu.1 Foz, Lu.2 S. Cibrao; *riḷón* C.1 Bares; *riṣón* C.2 Cedeira, C.3 Sada; *riṣón*, *riḷón* C.4 Malpica; *riṣón* C.5 Laxe; *arpeu* C.6 Muxía; *reṣón*, *alpeo* C.7 Sardiñeiro-Fisterra; *riṣón* C.8 Portosín⁶², C.9 Ribeira, P.1 Cambados, P.2 Cangas (tamén *arpeu), P.3 Panxón, P.4 A Guarda (Alvar 2 1985: 1002).

A forma *riḷón* do *VOLG* corresponde ó *reḷón* do castelán, “ancla pequena”, del mesmo orixe incierto que el cat. *ruixó* y el fr. ant. *roisson*, *reisson*; quizá de un lat. vg. *ROSTRIO, -ONIS (cuya segunda R desaparecería por disimilación), derivado de *ROSTRUM* ‘pico de ave’, ‘espolón de nave’, ‘espolón de tres puntas’” (Corominas / Pascual 1981: s. v. *reḷón*). A forma *arpeo*, que en principio designaba o “gancho de ferro usado na abordagem” ‘pequeno arpão’ procede do a. fr. *harpeau*, dim. de *harpe* ‘garra’” (Cunha 2001: s. v. *arpeu*).

En Cantabria *arpeo* é a denominación común (S.1 Castro Urdiales, S.2 Laredo, S.3 Santander⁶³, S.4 S. Vicente de la Barquera), mentres que na costa de Asturias o nome é *riṣón* (Ov.1 Llanes, Ov.2 Rivadesella, Ov.3 Lastres, Ov.4 Xixón, Ov.5 Luanco) e as variantes *reṣón* (Ov.6 Cudieiru) e *reisón* (Ov.7 Lluarca). E na costa portuguesa úsase o arabismo *fateja* ou *fateija* do Miño ó Douro, *fataxa* do Douro a Cascais, *fatexa*⁶⁴ de Sezimbra a Olhão no Algarve, ou ben as formas latinas *ferro* en Espinho e Nazaré e *ferro de quatro unbas* en Vila-Real de Santo António (Alvar 2 1985: 1002).

Na recente lexicografía galega o tratamento do *rizón* é o seguinte:

Estravís (1995): s. v. *riṣón* ‘(1) Áncora de ferro de catro ganchos. Var. *riḷón*’; s. v. *riḷón* ‘(1) Áncora de ferro de catro ganchos. (2) Áncora pequena de tres ganchos. (3) Cote do pescador, nó mariñeiro. Var. *Riṣón*.’; e s. v. *arpeu* ‘(1) Pequeno arpón. (2) Gancho de ferro para aferrar embarcações. (3) Arpón’.

62 No veciño Porto do Son dise *arpeu* e *riṣón*, segundo información de Francisco Calo Lourido.

63 O informante coñecía tamén a forma *riṣón*: “es su nombre, pero aquí le llamamos *arpeo*” (nota en Alvar 2 1985: 1000).

64 A *fateixa* é “arpão”, ‘áncora’, ‘utensilio metálico em que se penduram carnes’ XIV. Do ár. *fattā-sā*” (Cunha 2001: s. v. *fateixa*).

RAG (1997): s. v. *rizón* 'Especie de áncora de tres [sic] ou catro brazos, para fondear pequenas embarcacións. *Levanta o rizón e séntate a proa*'. Non aparece unha entrada para *arpeu*, que pode ser sinónimo de *rizón*.

Cumio (1997): s. v. *rizón* 'Áncora de tres [sic] ou catro brazos utilizada en pequenas embarcacións'; e s. v. *arpeo* 'Mar. Instrumento de ferro cuns garfos, que serve para rastrea-lo fondo ou para se aferraren dúas embarcacións'.

Xerais (2000): s. v. *rizón* '1. Áncora de ferro de tres [sic] ou catro dentes. 2. Cote, nó mariñeiro. *Embalsa-lo r.*, amarrar un cabo a un dente do rizón para que este se solte facilmente cando queda prendido no fondo do mar'; e s. v. *arpeu* 'Aparello de ferro con ganchos que serve para aferrar un barco a outro' (e o mesmo s. v. *rizón* e *arpeu* de Xerais (1993)).

Tendo en conta que no galego mariñeiro, tanto seseante como non seseante, a áncora pequena de catro brazos ten como denominación xeral *rişón* (como é *risón* en toda a costa asturiana) considero que a forma do VOLG debería ser *rişón* e non o moi probable castelanismo *rizón*. E o *rişón* debería ter como sinónimo *arpeo*, aínda que non todo *arpeo* é *rişón*.

3.1.2. Arroaz

No litoral de fala galega, desde as eonaviegas Figueiras de Castropol á Guarda, a denominación xeral da *Orca bastarda* é *arroás* ou *arruás* (en Ares e Miño, vilas non seseantes, din tamén *arroás*). No caso de Cesantes e A Guarda rexistrouse *arruás* e *arruaz*, en Caión *arroazo*, en Cariño *arroán* e en Mera *arruán*; en Malpica *arroarte*; en Burela, Espasante, Bares e Viveiro *arruá* (Ríos Panisse 1987: 15-16).

A palabra castelá *arroaz* vén do port. *roaz* 'golfinho' (Corominas / Pascual 1980: s. v. *arroaz*). No norte de Portugal rexistrouse *arruás* en P.1 Viana do Castelo e P.3 Matosinhos e *gorfiño* en P.2 Vila do Conde (Alvar 4 1989: 673).

A entrada do VOLG debería ser *arroás*, non o moi probable castelanismo *arroaz*.

3.1.3. *Badexo sin.> abadexo

Debería invertirse a situación, poñendo como estándar *badexo* (e secundariamente a variante *badeixo*) e condenando *abadexo*.

No litoral galego o *Gadus pollachius* ten como forma común *badexo* (ou *badeixo*), xunto con *corvelo* (e variantes) como forma xeral para este peixe de tamaño pequeno e *sarreta* (e variantes) para o mediano (Ríos Panisse 1977: 397-402). Ríos Panisse rexistrou en Cangas, Ares e Cariño *abadexo* e *badexo* e en Bares *abadexa* (o mediano algo grande), *badexa* (o mediano) e *bade(i)xo*.

En Ribadeo e Cangas de Foz *abadeixo* é forma anotada por Lozano Cabe, pero a de Ríos Panisse é *badeixo* nesos puntos. En Cedeira o padre Crespo anotou *abadexo* en Cedeira e Ríos Panisse *badexo*. En Raxó, Canto de Area, Marín *abadexo* (e tamén *abadejo* en Raxó e *badexo* en Marín) foi o anotado por Carril, mentres que Ríos Panisse rexistrou *badexo* en Mogor (Marín).

O asterisco do *VOLG* ten un valor ambiguo pois agrupa as voces “menos recomendadas” e as “condenadas”; e cando o sinónimo vai precedido do signo > como ocorre na entrada **badexo*, iso indica que se rexeita como normativa a forma da entrada (por ser castelanismo, invento, erro gráfico, etc.). E no seu relatorio Santamarina puxo como exemplo de forma condenada por evolucionar dalgunha maneira anómala a voz *badexo*, a carón doutras como *furruxe*.

Segundo o *Léxico de los marineros peninsulares* (Alvar 1989: 2006) o *Gadus pollachius* denomínase *abadejo* en euskera, na costa de Cantabria e no oriente e centro de Asturias (*abadexu* en Ov.3 Lastres), pero *badexo* no occidente⁶⁵. E na costa galega, de Ribadeo á Guarda a forma é *badexo* (e variantes *badeixo*, *-exa*), sempre sen *a-*, con sinónimos como *queimada* en Lu.1, *sarreta* en C.5 Laxe, C.6 Muxía, *cor(o)belo* en Po.1,2,3, e neste tamén *mico*. E desde o Miño ó Guadiana a forma portuguesa é *badejo* (ou *badeijo*), sempre sen *a-* inicial.

A orixe parece estar nun castelanismo, tanto en galego como en portugués, como sinala Santamarina (Ríos Panisse 1977: 398); daquela, a forma *abadexo* parece máis conservadora. Pero os datos recollidos en todo o litoral galego dinnos claramente que *badexo* é a forma mariñeira xeral (única se nos atemos ós datos publicados no *Atlas de los marineros peninsulares*), que ese castelanismo nas falas mariñeiras portuguesas tamén perdeu o *a-*, o que quere dicir que os poucos casos de formas *abade(i)xo* galego, que conviven con formas *bade(i)xo* moi probablemente se deben á reintroducción de *a-* polo castelán *abadejo*.

Dado que *badexo* (e a variante *badeixo*) é o común e dado que en Sarmiento se documenta *badexo* (“Panchoces e xardas / polvos e badexos / burazes e sollas / escachos e reos”, copla 114 do *Coloquio* de 1747) considero que a forma do galego estándar debe ser *badexo* e a forma *abadexo* debe ser condenada. Como variante, se cadra menos recomendada, debería figurar *badeixo*, tal como aparecen no *VOLG* dobretes como *cangrexo* (que é

65 En Barriuso (2002: 249) nos catro puntos enquisados na Mariña asturiana de fala galega o *Gadus pollachius* é *zarreta* nas Figueiras, *badeixa* e *badeixo* en Tapia, *badexo* e *abadejo* en El Porto Viavélez, *badeixo* en Ortigueira. En Veiga, xa entrando no asturiano occidental, a forma é *badeixo*, tamén sen *a-*; e de Lluarca a Llanes as formas son *abadexo*, *abadexu* ou *abadexo*.

castelanismo, o mesmo cá forma portuguesa *caranguejo*) e *caranguexo*, que é minoritaria (de Bouzas, Cesantes, Cangas, Bueu, Mogor e Panxón). No *VOLG* hai outros dobretes como *agomar* e *agromar*, *amarelo* e *marelo*, *arrodear* e *rodear* (e algún triplete como *acevo*, *acevro*, *acivro*), sen que apareza asterisco condenatorio en ningunha destas formas.

3.1.4. Bocareu

O *Engraulis encrasicolus* (port. *biqueirão*) ten como denominacións comúns *bocareu* ou *bucareu* nas Rías Baixas (e variantes *macareu* en Laxe e *mocareu* en Viveiro) e *bocarte* ou *mocarte* nos portos galegos que van da Costa da Morte a Ribadeo e ás eonaviegas Figueiras.

Ríos Panisse (1977: 218-221) non rexistrou *bocareo* nin *bucareo* en ningunha fala mariñeira e as únicas documentacións con *-o* son bibliográficas: *bocareo* rexistrado por Blanco Carril en Canto de Area (Marín), *bucareo* (e *bucareu*) do dicionario da RAG de 1913-28 e *bucareo* e *mocareo* (anotado en Viveiro) de Sarmiento⁶⁶.

No *VOLG* (1989) a entrada para este peixe é *bocareu* sin. *bocarte* (e *bocarte* sin. *bocareu*). Sen embargo no dicionario da RAG (1997) e no Xerais (2000) a entrada é *bocareo*, co *-o*. En Estravís (1995) é *bocareu*, tal como é na versión provisional do *VOLG*, co *-u* da fala viva e dos dicionarios galegos editados ata os anos 70⁶⁷.

Creo que a forma estándar debería ser *bocareu*, como na primeira versión do *VOLG*, por respecto á oralidade actual e á tradición lexicográfica, a pesar do *bucareo* introducido por Sarmiento.

3.1.5. Buraz

O *Pagellus centrodontus* de tamaño pequeno denomínase *burás* (Rianxo, Portosín, Portonovo, O Grove, Vilanova da Arousa, Escarabote, Cambados, P. Morrazo⁶⁸, Bouzas, Portonovo e Cesantes), *jurás* (Sardiñeiro e Abelleira, e

⁶⁶ As formas de Sarmiento citadas por Ríos Panisse corresponden á *Colección de voces y frases gallegas e ó Catálogo de frases y voces de la lengua gallega*, editados por Pensado en 1970 e 1973, respectivamente. Na copla 115 do *Coloquio de 24 gallegos rústicos* (1747) documéntase *bucareos*.

⁶⁷ *Bocareu* aparece nos dicionarios de Eladio Rodríguez, Ibáñez, RAG (1913-28), Carré, Filgueira e Franco Grande e *bucareu* recóllese nos de Carré, Cuveiro, Eladio Rodríguez, Franco Grande, RAG (1913-28) e F. J. Rodríguez (Ríos Panisse 1977: 220-221).

⁶⁸ Ríos Panisse (1977: 280, nota 33) indica que o plural é *burases* nas localidades que explorou, agás en Cedeira, onde se di *buraces*. Pero no texto non aparece a denominación de Cedeira, polo que non sabemos se aquí se recolleu *buraz* ou *burás*.

na Guarda o grande), *gras* (Lira e Abelleira) e *grase* (Ézaro). A forma *buraz* da obra de Ríos Panisse (1977: 266, 281) está tomada ben de dicionarios (Valladares, Cuveiro) ou de traballos lexicográficos (Carril, P. Crespo). Non hai ningún *buraz* no material recollido por Ríos Panisse, fóra dun plural plural *buraces* en Cedeira, do que non se indica o singular.

A forma do *VOLG* debería ser *burás*, porque así o é nas falas mariñeiras segundo o material de Ríos Panisse e porque o seu étimo non está claro. A forma podería vir de *VORACEM* 'voraz', explicable foneticamente pero semanticamente incongruente, ou relacionarse co vasco *gorbats* 'avermellado' semanticamente explicable, segundo Santamarina, porque o ollomol ten esta coloración. Outra posibilidade é relacionalo con *gorar* 'emitir certos ronquidos o porco' (Ríos Panisse 1977: 266).

No que respecta ós sinónimos deberían darse máis indicacións no *VOLG*. Xa que o *Cardium edule* ten como entrada *berberecho* cun sin. *carneirolo* (en Ribadeo e S. Cibrao e nas eonaviegas Figueiras, coa variante *carneiro* en Bares, Viveiro e Burela), de igual xeito debería facerse nas entradas da *Littorina littoralis* que aparecen no *VOLG* como *bígaro* (de puntos da Mariña de Lugo e das Figueiras) e *caramuxo* (nas Rías Baixas) e *caramuxa* (en puntos da Costa da Morte), sen indicación de sinónimos. E xa que en *parrocha* se indica que ten un sinónimo *xouba* (e viceversa), do mesmo xeito se debería proceder en casos como *xurelo* e *chicharro* e outros semellantes.

3.2. O mar ausente do *VOLG*

3.2.1. Barría

Nas letras A e B do Xerais (2000) hai entradas que non figuran no *VOLG*, pero que nese dicionario aparecen en versal negra por os redactores da obra dárenlles consideración estándar-normativa. Son as entradas *abalsar*, *acalefo*, *acardumarse*, *acineto*, *acipenseriforme*, *acrotorácico*, *actiniario*, *actinopterixio* (no *VOLG* está o prefixo *actino-* 'raio'), *afótico*, *alenmar*, *alevín*, *amaraxe*, *amiforme*, *ammocetes*, *ammonítido*, *ardecasas*, *arrastreiro*, *avieirado*, *bacilariofíceo*, *bacilariófito*, *baculites*, *barría*, *batiscafo*, *beluga*, *bocarteira*, *bolichada*, *boliche* e *bolicheiro*.

Moitas destas formas son cultismos ou palabras derivadas de formas cultas ou populares, pero nalgún caso o Xerais (2000) inclúe formas populares que deberían figurar no *VOLG* e en calquera dicionario galego. É o caso de *barría*, que se usa en portos da Costa da Morte como Fisterra ou O Pindo para designar un banco de peixe (de sardiña, de xurelo ou de xarda) e que se usou noutros portos. En Cambados hoxe fálase dun *banco (de peixe)*,

pero hai anos cando se andaba ó cerco de xareta de noite (á sardiña e ó xurelo fundamentalmente, pero tamén ás xardas) ese oficio era *andar á barría* ou *vir da barría*; e de aí a expresión *peixe da barría* para o que se tomaba de noite, mentres que cando se traballaba de día ó cerco, co caldeo da raba, nunca se usaba o termo *barría*. E o mesmo no Porto do Son, onde se dicía *ir en barría* para a sardiña que se “mataba” co xeito largado desde o axexo á alborada. A forma non está no *VOLG* nin presenta ningunha documentación na Base Lexicográfica do ILG.

Tampouco está no RAG (1997), que si ten a entrada *cardume* (do *VOLG*), para o ‘conxunto de peixes que van xuntos en gran número, especialmente de sardiñas’, e como sinónimos figuran *banco de peixe*, *manda e touza*, e falta a *barría* galega (e portuguesa do norte). A forma *cardume* rexistrouse en Sada, xunto con *mansío* e *arribazón* (Ríos Panisse 1994: 197), e conta con tradición no galego literario des que o introducira no galego escrito Guerra da Cal en 1959. Ademais é de uso común en publicacións en galego sobre o mar, polo que pode considerarse forma plenamente estándar, a pesar de practicamente non existir nas falas mariñeiras. No *Léxico de los marineros peninsulares* (Alvar 3 1989: 1653) vese que *mada* é o xeral na Mariña de Lugo e na costa da Coruña, mentres que en Pontevedra aparece o castellanismo *manada* e algún *banco de peixe* (e *banco* en falas coruñesas).

Nos puntos do norte de Portugal o rexistrado para ese *Léxico* foi *cardume* e *barra* en Port. 1 Viana do Castelo, *barría* e *cardume* en Port. 2 Vila do Conde e *cardume* e *barría* en Port. 3 Matosinhos. Ningunha destas dúas denominacións se recolle nos outros portos portugueses enquisados desde Afurada e Espinho á desembocadura do Guadiana⁶⁹. No Xerais (2000) hai unha entrada *mansío* que ten como acepción (1) banco de sardiña, que é forma de Sada e Laxe (García 1985: 455) e que tamén o debe ser de Malpica, pois figura no vocabulario de *A ermida do diaño* de Xelucho Abella. É tamén o nome do ‘banco de peixe’ na costa central e occidental de Asturias.

69 No *Atlas lingüístico do litoral portugués* (Vitorino 1987: mapa 2) nos puntos antes do Douro rexistrouse *cardume* e *monte* ‘cardume de sardiñas’ en Vila Praia de Áncora, *manada* como no litoral pontevedrés en Castelo de Neiva e *barría* e *cardume* en Caxinas-Vila do Conde. Pasado o Douro estas dúas formas rexístranse en Aguda (preto de Espinho), en Vagueira (preto de Aveiro), en Buarcos (preto de Figueira da Foz), en Cascais e tamén no Algarve, en Senhora da Rocha. Nos outros portos *cardume* é voz común, xeralmente acompañada doutra forma diferente de *barría*.

3.2.2. Alfolín

Hai formas relacionadas co mar, que tampouco están no *VOLG* pero que no Xerais (2000) aparecen cunha entrada en letra negra redonda en corpo medio, que é como os autores sinalan as formas que son fundamentalmente dialectalismos, popularismos, creacións recentes e expresivas e formas de uso moi específico. Figuran en letra pequena no Xerais (2000) as seguintes: *aforano*, *alcorel*, *alfolín*, *angacía*, *angala*, *arañoto*, *arpoeira*, *arpoeiro*, *arrancbos*, *badeixo*, *bagada*, *baixía*, *baleote*, *baloucazo*, *baluma*, *bance-mento*, *barquear*, *bolicheta*, *bolinear*, *bolineiro*, *brusca* e *burgal*.

Destas formas o arabismo hispánico *alfolí* (ou *alfolín*) debería estar en versal negra no Xerais (2000), como forma plenamente estándar (e debería estar no *VOLG*). En Cambados e no Porto do Son, por exemplo, era voz común para designar un almacén de sal e debía selo en moitas outras vilas da costa. No barrio de Bouzas, en Vigo, consérvase unha casa de pedra con patín que fora alfolín, e nese barrio mariñeiro hai “Rúas dos Alfolíes”⁷⁰. E en Cesures, río Ulla arriba, aínda hai unha casa de cantería que foi alfolín do sal, tal como conta Angueira en *Terra de Iria*.

Segundo Ramón Lorenzo hai documentación de *alfolí(n)* de finais do XII e comezos do XIII en textos leoneses-portugueses, primeiro como ‘celeiro’ e logo como ‘celeiro de sal’ e ‘imposto sobre o sal’. E nun texto galego de 1467 hai varios rexistros de *alfolí(n)* referidos á ría da Arousa (Lorenzo II 1977: s. v. *alfolijs*):

os arrendadores dos *alfolies* del Rey que puñan o sal ena ría de Arauza
e alli tiñan *alfolins* do dito sal arrendadores dos ditos *alfolins*
os arrendadores dos *alfolins* del Rey puñan o sal ena dita ría.

3.2.3. Desguace, bateiro e rañeiro

A análise da información da prensa diaria sobre o mar, tanto en castelán como en galego, permitíume apreciar que hai léxico galego común e algún outro máis ben xornalístico de moito emprego, mesmo en textos en castelán, que non figura no *VOLG* nin nos diccionarios ou nestes non se recolle a semántica da oralidade. E ese é un material que debería terse en conta, porque

⁷⁰ En Pereira (2000: 78) pode verse a placa da “Rúa dos Alfolíes” de Bouzas, a da “Rúa da Pescadería” de Noia e a “Rúa o Con” do barrio mariñeiro de San Tomé, de Cambados. Non se indica o lugar onde está cada placa. A información sobre as vilas a que corresponden as placas dos Alfolíes e da Pescadería deuma o propio Dionísio Pereira.

reflicte unha lingua mariñeira viva, mesmo con algún castelanismo de moito uso aplicado ás cousas do mar e tamén ás de terra como *desguazar* (e *desguace*), que na orixe é un italianismo, que podería substituírse por formas galegas como *desfacer*, *despezar* ou *desmantelar* (e *desfeita*, *despezamento* ou *desmantelamento*) (Fernández Salgado 1991: 191). Aínda así non é fácil substituír e evitar que se use *desguazar* (e *desguace*), como non é fácil desterrar formas como *plantexar* e *plantexamento*, de tanto uso na linguaxe xornalística e política, por moitos equivalentes que aparezan nos dicionarios.

Na fala da costa desguázanse barcos (e coches). No Porto do Son tamén se pode desguazar unha casa, e dunha persoa que está moi cansa pode dicirse que “está para un desguace”, que en Cambados é “estar para o desguace”. Os bailes que hai anos se organizaban para a xente maior nalgunhas vilas mariñeiras (por exemplo en Cambados) comezaron axiña a denominarse “bailes do *desghuase*” ou simplemente o *desghuase*, voz que cos anos foi perdendo aquel ton festivo de máis, se cadra porque socialmente xa se foi admitindo que os vellos tamén teñen dereito a divertirse... e a namorarse. E algo semellante parece que ocorreu noutras zonas da costa co termo *desguace* e con eses bailes.

A información da prensa sobre o mar unhas veces parece simple reprodución ou tradución ó castelán de notas de prensa da Consellería de Pesca da Xunta de Galicia; pero outras veces recolle claramente ou ben adapta a fala viva, particularmente a dos mariñeiros de baixura e da xente que anda a mariscar, con constante presenza nos media por diversos conflitos.

Na información marítima de *La Voz de Galicia* (novembro 2001 a novembro 2002) aparecen formas moi populares nas Rías Baixas como *bateeiro* para o que traballa na batea, moi documentada, ou *desmermar* ‘pesar menos a ameixa por solta-la auga’ (12.9.02, p. 27) . Outras voces son voces do galego do Cantábrico como *rula* ‘lonxa’, de uso común no galego da Mariña de Lugo (e no castelán de Asturias e de Málaga) e que se usa en noticiais en castelán no canto de *lonja* ou como única forma⁷¹. Ou ben se trata de creacións recentes e posiblemente só da linguaxe xornalística, como *gransoleiro* para o barco que anda a traballar no Grande Sole e que se usa en cursiva nos textos en castelán (tres ocorrencias o 13.8.02, p. 22). Formas como *bateeiro*, *desmermar* e *gransoleiro* (e *desguace*) non aparecen no *VOLG*, onde existe *rula* (ave). Outras veces a forma está no *VOLG* pero non a súa semán-

71 En *La Voz de Galicia* (23.7.02, p. 38), con información de Pontevedra, na noticia en castelán úsase *rula* en referencia á lonxa de Pontevedra (“potenciar los recintos de Campelo y Marín a costa de una rula que lleva más de medio siglo funcionando”).

tica nos dicionarios, como *mexón* 'percebe moi largo e de escaso valor comercial' que se di na Costa da Morte (26.9.02, p. 30).

Na consulta que fixen entre o 20 de outubro e o 8 de novembro do 2002 das páxinas da edición electrónica da Arousa do *Faro de Vigo* achei material interesante entre a información diaria sobre o mundo de baixura dos Pósitos do Grove, Cambados, A Illa, Vilanova, Vilaxoán e Carril e sobre o movemento do porto de Vilagarcía. Tamén se informa de Pontecesures e da pesca no Ulla, pero non sobre o que ocorre en Ribeira e nos outros portos do costado de noroeste da Arousa.

Hai léxico referido ó cultivo do mexillón (popularmente tamén *mexilón*⁷²), con formas como o mencionado *bateiro*, moi documentado, e outras como *polígono* (7.11.02) para se referir a un grupo de bateas situadas nun lugar da ría; *barcada* (7.11.02) para o conxunto de 60 cordas de mexillón dunha batea, uns 16.000 kg; e *puntón* (30.10.02) (no *VOLG* hai *pontón*), que é a batea que foi reformada para dispoñer dunha plataforma –e non dunha grella de trabes de madeira– na que se instalan as básculas e outros elementos que teñen que vixia-lo cumprimento das capturas.

Outro léxico refírese ós *rañeiros* (30.11.02), voz agora moi común na Arousa para se referir a quen marisquea desde o barco a frote, ben desde a popa ou desde os costados de arca ou de couso dun barco; pero nunca desde a proa da embarcación, tal como se ve no novo monumento ó rañeiro que hai en Cambados, fronte ó paseo da Calzada, onde o rañeiro rastrea desde a proa da gamela. Hai léxico sobre os tipos de ameixa e en información en castelán aparecen en cursiva formas como *carneiro* e *reloxos* (7.11.02, 8.11.02) para moluscos lamelibranquios cada vez máis apreciados.

72 A forma innovadora *mexilón*, froito da disimilación de palatais en *mexillón*, non figura no *VOLG* nin para ser condenada nin como sinónimo menos recomendado do etimolóxico *mexillón*, forma introducida por Sarmiento no galego escrito. Si está no Xerais (2000) como forma dialectal, non como estándar-normativa.

A forma *mexilón* (e derivados como *mexiloeiro*, -a) está tan viva en portos da ría da Arousa (e tamén noutros do litoral galego; véxase Ríos Panisse 1977: 132-133), onde hai dous tercios das máis de 3.000 bateas de toda a costa galega, que non é raro vela en letra impresa, a pesar de que o normativo sexa *mexillón*. A Opmar (Organización de Productores de Mexilón (*sic*) Galicia), con sede en Vilagarcía, na prensa de 1994 desexaba a “todolos produtores de mexilón [*sic*] de Galicia que disfrutasen das festas de Nadal”. A celebración da festa da ameixa e do mexillón do mes de agosto en Vilanova (e agora en Vilanova e na Illa da Arousa) indícase con pancartas na estrada de Cambados a Vilagarcía onde os conductores podíamos ler ben claro a forma *mexilón* (e así foi ata a do 2002, se cadra no 2003 aparece a forma estándar). E non faltan nomes de bares que se denominan *Mexilón*, por exemplo na Illa da Arousa.

Na costa portuguesa do norte tamén se rexistra esa forma innovadora: *mexilão* en Viana do Castelo, Vila do Conde e Matosinhos (Alvar 4, 1989: 2241); *mexilão* en Vila Praia de Âncora e Caxinas-Vila do Conde, *mexilbão* neste punto e en Castelo de Neiva (Vitorino 1987: mapa 155). A forma *mejillón* do castelán ou é lusismo ou é galeguismo.

O primeiro é termo común, no segundo caso é a galeguización do castelán *reló* (e *relojito*).

3.2.4. Baleiros e sequeiras

Na información sobre a pesca da lamprea fábase dos *valeiros* (*Faro de Vigo*, 22.10.02), en referencia ós mariñeiros que en Cesures andan á lamprea nas pesqueiras do Ulla. Existe unha Asociación de Valeiros de Pontecesures, integrada na Confraría de Carril, que antes traballaba con trasmallos e agora faino con artes selectivas como o “butrón” (gal. *voitirón*), que dan menos traballo e maior rendemento (*Diario de Arousa*, 29.3.03, p. 22).

Ese *valeiro* da prensa corresponde ó ‘mariñeiro que empregaba o sistema do balo para pescar’, consonte coa acepción 2 de *baleiro*, *-a²* do Xerais (2000). A explicación da forma *baleiro* dos mariñeiros (de mar e de río) de Cesures recóllea Angueira (2002: 67-68) na súa descrición da *Terra de Iria*, onde subliñei algunhas formas de interese lexicográfico:

–Eu toda a miña vida fun mariñeiro. Mariñeiro de dorna, de meco, de game-la..., de río e de mar (...).

–Nós éramos tamén *baleiros*.

–Andabamos moito ó muxe, peixe fino e rico daquela, e tamén á solla, todo aquí no río e fóra, con redes dun pano só. E andabamos a *balar*. Bum, bum, baltendo os remos na augua, tódalas noites, a noite enteira, balando no muxe. Tamén andabamos ó muxo co aparello da *tallada* nas marés vivas, unha rede menos *fecheira* cá de balar e con máis chumbo. Andabamos nos lombos do Ulla e nas praias. Cercabamos a quedar en seco na *baixa*. Caían sollas e muxes e robalizas. E o que houbera. Nas marés baixas íamos para Dena, que non tiña tanto cantil [...]. Agora que o muxe daquela aínda se quería mellor cá robaliza. De muxes había catro castes. Os mellores eran o *batalleiro* e o *franco*, que ten a cuncha dou-rada na cabeza. Despois hai o *galludo*, o *bochaco*..., pero xa son máis de fondo, máis de fango. O que pasa é que este río [o Ulla] tiña as auguas limpísimas. Viñamos por el arriba e bebíamos del co *tanque de achicar*. Pero empezaron cos deter-xentes, os alcantarillados, a contaminación das fábricas... Todo pró río, e claro.

A finais dos 50 e nos anos 60 teño visto como a xente de Cesures largaba grandes *talladas* entre o peirao de Cambados e o de Fefiñáns, para colle-ren sollas no fango e muxes que se achegan en *manadas* ó *malecô*, cando non había a contaminación do litoral que veu despois. A xente chamaba *talladeiros* a eses mariñeiros de Cesures.

E na *www.vieiros*, edición do Salnés, anotei a forma *sequeiras* no titular “As sequeiras de Vilanova contra os mozos furtivos” (6.7.02) para se referir

ás mulleres que *andan á seca*, ás que mariscan nas praias e na ribeira. Nunca tal voz oín. E un titular semellante volveu aparecer meses despois, “As sequeiras de Vilanova contra os mozos furtivos” (24.2.03).

3.2.5. Confraría e pósitos

Na prensa consultada na información en castelán hai moitísimas ocorrencias das formas *cofradía* e *pósito*, alternando o uso dunha ou outra nun mesmo texto, e ás veces nos titulares. Na información en galego pasa o mesmo, pero coa forma culta *confraría* e a moi popular *pósito* para referirse á institución que defende os intereses dos armadores, mariñeiros e mariscadoras.

A desaparición forzosa en 1864 dos Gremios do Mar, que tiñan unha función benéfica, de socorros e mesmo de ordenación dos recursos, en palabras de Dionísio Pereira (2001: 10), “produciu un baleiro xeralizado da capacidade asociativa no mar e un agravamento das condicións de vida e traballo dos mariñeiros, xa lamentabéis de seu”. Van persistir algúns Gremios reformados, como os de Mareantes de Pontevedra e os de Mar do Porto do Son, Ares e A Guarda, con tarefas benéficas como enterros e atención ós doentes.

Alfredo Brañas, saudoso dos vellos Gremios, fundou en Cambados en 1894 a “Asociación Cambadesa de Marineros”, baixo a advocación da Divina Pastora e cunha orientación católico-social, que agrupaba mariñeiros, armadores e outra xente. A Asociación Cambadesa, pioneira do asociacionismo mixto no litoral galego, en principio naceu para supri-las necesidades de asistencia médica e socorro ás viúvas dos mariñeiros, o que fixo que, con moita retranca, no xornal pontevedrés *Unión Republicana* se dixese que a Asociación de Cambados debía chamarse “La Funeraria” por ter como obxectivo principal “dar velas para el velatorio y entierro de los que mueran y una cantidad para pagar sacerdotes que asistan a los funerales” (Pereira 2001: 11). Morto Brañas a Asociación foi esmorecendo, pero o seu pendón, con bandeira galega incluída, aínda se puido ver no ano 1910 na procesión da Pastora, popular romaxe que se celebra no castro do monte da Pastora o domingo despois de S. Roque.

En 1917 a “Asociación Cambadesa de Marineros” foi substituída polo “Pósito Pescador de la Ría de Arosa”, fundado polos Irmáns Salgado, que misturaba a defensa corporativa do colectivo mariñeiro co aspecto caritativo da Asociación promovida por Brañas. Nacía en Cambados o primeiro Pósito de Galicia e de todo o litoral español, inspirado nos Gremios de Mareantes que existían no litoral galego desde a Baixa Idade Media e que tiñan unha estrutura moi pechada. Os Pósitos creados no primeiro tercio do século XX eran asociacións cooperativas que procuraban conciliar asemade os intereses de armadores e mariñeiros, o que facía que estes se afastasen das organi-

zacións de clase, tal como ten salientado Dionísio Pereira, excelente coñecedor do mundo mariñeiro da Arousa (e do cambadés en particular) no primeiro tercio do XX.

Logo virían os Pósitos de Teis, Altea, Cartagena, Tortosa, Santa Pola, etc. Na Dictadura de Primo de Rivera, nun momento en que houbo grandes atrancos para o asociacionismo de base, producírase a máxima expansión dos Pósitos. En 1925 creouse a “Federación Gallega de Pósitos Marítimos”, con sede en Cangas do Morrazo desde 1927, na que se integraron 50 Pósitos cando se instaurou a II República. Na maior parte das vilas costeiras galegas, proliferou o sindicalismo de clase nos anos da República, sendo a Federación Rexional de Industria Pesqueira, afiliada á CNT, a que aglutinaba practicamente tódolos mariñeiros galegos sindicados, que en 1932 eran máis de once mil. Antes da guerra de 1936 parece ser que o sindicalismo de clase superou, por primeira vez, en número e influencia social ó sindicalismo mixto, representado polos Pósitos e as sociedades mixtas de pescadores, con maior implantación nos portos pequenos, aínda que as correntes proletarias comezan a disputar tamén eses espazos, como se evidencia nos Pósitos de Murgardos e Pontevedra, baixo a influencia do PCE, e o de Cambados, que estaba na órbita da CNT⁷³.

Nos anos 40 os Pósitos de Pescadores pasan a ser oficialmente Cofradías de Pescadores⁷⁴, que dependen do franquista Sindicato Vertical de Pesca e do Instituto Social de la Marina. A Junta Directiva pasa a ser Cabildo e o Presidente do Pósito pasa a chamarse Patrón Maior da Cofradía, segundo as Ordenanzas reguladoras que reflectían o totalitarismo do Estado e a total ausencia de liberdade sindical e asociativa. O carácter confesional católico

73 Sobre o marco societario na Galicia mariñeira do primeiro tercio do século XX véxase Fernández Casanova (1998: 160 ss). Agradézolle ó amigo Paco Calo que me forneceu unha copia do “Estudio introductorio” da edición do libro *Los pescadores del Norte y Noroeste* (1916) de Benigno Rodríguez Santamaría que preparou para a Sección de Antropoloxía do Consello da Cultura Galega, onde hai referencia ó nacemento dos pósitos.

74 A memoria do Pósito de Cambados (xullo 1940) correspondente ó 4º trimestre de 1936, ós anos 1937, 1938, 1939 e 1º semestre de 1940 aínda leva no encabezamento “Pósito de Pescadores de Cambados” e no interior séguese falando de Pósito, de Presidente do Pósito e de Junta Directiva. Nas pp. 10-11 faise referencia á creación do Pósito o 27 de outubro de 1917, á súa clausura a raíz do 18 de xullo de 1936 e á reapertura o 6 de outubro de 1936. Menciónanse os diferentes Presidentes, pero silénciase o de Antonio Chaves, que en xullo de 1936 era presidente do Pósito e do Sindicato de mariñeiros da CNT de Cambados. En xuño do 36 houbera un paro de 16 días de toda a flota da sardiña desde Muros á Guarda, porque o prezo do peixe estaba polo chan. A situación en Cambados era explosiva, porque a un inverno malo que impedira ir mariscar seguía unha ceifa da sardiña onde o peixe tiña tan pouco valor que os mariñeiros o levaban en camións ás portas das fábricas de conservas para alí envorcalo. Antonio Chaves quixo que o Pósito tomase parte na folga, o que provocou que despois do golpe militar do 18 de xullo do 36 o presidente do Pósito fose “paseado” por os industriais consideráreno cabeza da folga.

agora era obrigatorio, polo que cada Cofradía terá que se adscribir a efectos relixiosos á parroquia, declarándose festas oficiais a da Virxe do Carme e a do Patrono, á vez que se impón o saúdo fascista ós confrades asociados (Piñeiro / Gómez 2001: 48).

O franquismo tratou de elimina-lo Entroido, substituíndoo por Festas de la Primavera e quixo elimina-los Pósitos de Pescadores substituíndoo por Cofradías de Pescadores (en galego Confrarías de Pescadores). Dado que *mariñeiro* é o termo xeral e non marcado (e o *pescador* pode non ser mariñeiro) e dado que hoxe as mariscadoras van tendo un papel significativo nas Confrarías ó seren hoxe quen semea, coida e marisca nas praias, mellor sería chamarlles Confrarías de Mariñeiros e Mariscadoras.

E conviña ter en conta que unha forma tan mariñeira como Pósito, cultismo que entrou polo castelán, segue sendo forma totalmente popular e carece das connotacións relixiosas (e franquistas) da *Cofradía* e da tradución galega *Confraría*.

4. VOCABULARIO FUNDAMENTAL DO MAR DOS GALEGOS

É urxente redactar un vocabulario fundamental do mar para uso de calquera galego, da costa atlántica ou da costa cantábrica ou das terras interiores, para que calquera que se achegue á beiramar poida nomear cos termos patrimoniais e coa súa semántica case milenaria o que poida ver no peirao ou nas praias: os *cons*, o *arneirón* dos cons e dos barcos que estean varados; os *bochos* e o *argazo* das penas ou das areas; a *babuxa* cando paseniñamente vai enchendo o mar; a *mallante* das praias tranquilas das Rías Baixas, especialmente cando hai mareas vivas, e as *crebas* de praias batidas como as da Costa da Morte. E así moito outro léxico fundamental.

O labor non é doado, pois é moito o léxico por recoller, sobre todo referido a ventos, mareas e a moi diversas accións; e ese material habería que peneiralo e contrastalo coa lingua literaria, para así conservar e transmitirlo patrimonio lingüístico e cultural creado pola xente dos mares de Galicia.

Hai quen en galego fala de *pescos* e *pescadores*, *pescas* e *pescantinas*, *rochas* e *rocas*, *barcas aparcadas*, *montar en barco*, *cordas* e *âncoras* cando a xente da costa xeralmente fala de *mariñeiros*, *peixeiras* (e *regateiras*), *cons* (ou *penas*), *barcos atracados* (e *abarloados*), *embarcar*, *cabos* e *risóns*. Por iso conviña definir e aclarar termos como estes e outros moitos, a poder ser con indicación de se unha forma é literaria (*rocha*, *âncora*) ou popular (*cón*, *risón*) ou se se trata de formas usadas “en terra” que mesmo poden ser pexorativas (*pesca* no canto de *peixeira* ou da “neutra” *regateira*). Trátase de facer visible a versatilidade da lingua galega no relativo ó léxico mariñeiro.

Nese vocabulario fundamental deberían quedar claras, entre outras moitas, distincións como *mariñeiro* e *pescador*; *mariscador(a)*, *rañeiro* e *bateiro*; *barca* e *barco*; *risón* e *âncora*. A tipoloxía de embarcacións tradicionais é moi grande e moita a nomenclatura, pero non deberían faltar voces como *gamela*, *dorna* ou *tarrafa* (barco de cerco); e por un san diferencialismo deberíanse introducir formas vivas, aínda que sexan minoritarias, como *imo* a carón de *escora* (e por suposto deixar un verbo como *escorarse* co seu valor mariñeiro e as súas acepcións figuradas).

Haberá que tratar de distinguir (e indicar sinónimos) en formas relativas ó movemento das augas (*ondas*, *tombos*, *vagas*, *vagallóns*) e atender ás denominacións dos movementos das mareas indicando formas literarias (*baxamar*, *preamar*) e populares (*devalar*, *enche-lo mar*), xunto con termos das mareas como *socheo* ou *escabezante*.

Cando os mariñeiros estaban varios días fóra pescando e só algúns deles viñan a terra cunha *lancha de enviada* para vende-lo peixe, os que quedaban no mar facían unha *caldeirada* con peixe acabado de matar con aceite e pemento. A voz *caldeirada*, hoxe plenamente incorporada ó vocabulario gastronómico dos galegos, na lingua escrita foi introducida por Cabanillas no seu poemario *No desterro* (1913). O cangrexo ermitaño chámase *mexacán* en Malpica e *carlou* en puntos da Costa da Morte como Camariñas, onde tamén designa un tipo de caramuxo, e en Corme, onde designa un tipo de buguina, igual que en Malpica. Nesta vila a forma *mexacán* vai perdendo uso e vai sendo substituído por *carlou*, e isto parece deberse a que hai algún tempo se comezou a comer cangrexo ermitaño, preparado en salpicón nos bares; e como “comer mexacáns” non soaba ben, a xente parece ser que cata *carloadas* preparadas co *carlou*⁷⁵. Esta forma está no *VOLG* e algún día haberá que incorporar *carloada* cando ese salpicón se popularice, como pasou coa caldeirada, e tamén co polbo á feira que levaron a tódalas feiras de Galicia xente da parroquia de Santa Cristina de Arcos do Carballiño.

A penúltima forma do *VOLG* é *zurro* sin. *xurro* e a derradeira entrada de RAG (1997) é *zurro* cunha soa acepción: ‘Líquido que solta o estercro. *Da porta das cortes saía un rego de zurro*. SIN. *xurro*’. Esa acepción do mundo rural é tamén a que presenta o Xerais (2000): ‘Líquido case negro e de cheiro forte que solta o estercro das cortes; lidro, ludro, xurro’. En futuras edicións debería incluírse unha acepción mariñeira de *xurro*. No Porto do Son *xurro* (e *enxurrada* ou *corso*) é a corrente forte de auga do mar, mentres que na Illa da Arousa *xurro* (e *surro*) e en Cambados *xurro* é a forte corren-

75 A información sobre a *carloada* de Malpica forneceuma Xosé Luis Santos Cabanas.

te de auga doce que traen o Ulla e o Umia en épocas de moita chuvia (como en outubro e novembro do 2002), apreciable pola cor algo escura do barro ou area que arrastraron os ríos e que escumosa aboia sobre a auga salgada, sempre a mercede do vento⁷⁶.

Cando a comezos de decembro do 2002 todo o mundo admirou o esforzo sobrehumano (e asemade patético) dos mariñeiros das Rías Baixas na súa loita contra o piche ou chapapote que estaba na boca das rías, ese heroico esforzo de ben pouco valería se o vento non chega a virar ó norte, o que fixo que no caso da ría da Arousa, a máis grande das rías galegas e a de maior produción marisqueira, o *xurro* levase con forza o apestoso piche para o Pombeiro (entre Sálvora e San Vicenzo do Mar) e para o Carreiro de Sagres (entre Sálvora e Aguiño), tras do cal foron os mariñeiros-cazadores (con planadoras e barcos de cerco) e os mariñeiros-labradores (con barcos da batea) para colléreno con trueiros, salabardos, forcadás e as súas mans, mesmo sen luvás. Este *xurro*, que tanto contribuíu á salvación do patrimonio natural e marisqueiro da ría da Arousa, ben merece ser honrado cunha acepción mariñeira en calquera diccionario da lingua galega.

BIBLIOGRAFÍA

- Alvar, M. (1985-89): *Léxico de los marineros peninsulares*. 4 vols. Madrid: Arco / Libros e Curso de Filoloxía de Málaga.
- Angueira Viturro, A. (2002): *Terra de Iria. Viaxe ó país de Rosalía de Castro*. Vigo: A Nosa Terra.
- Barriuso Fernández, E. (1986): *El léxico de la fauna marina en los puertos pesqueros de Asturias central*. Oviedo: IDEA.
- Barriuso Fernández, E. (1987): *La lengua marinera de Asturias*. Oviedo: IDEA.
- Barriuso Fernández, E. (2002): *Atlas léxico marinero de Asturias*. [Oviedo]: Real Instituto de Estudios Asturianos.
- Cacheiro Varela, M. (1985): *O mar na poesía galega*. Sada / A Coruña: Ed. do Castro
- Calo Lourido, F. (1978): *La cultura de un pueblo marinero: Porto do Son*. Santiago de Compostela: Universidade.

⁷⁶ O *xurro*, mestura de auga doce e salgada, é moi diferente da *forsa da marea*, a forte corrente de auga salgada apreciable en determinadas zonas da ría da Arousa tanto cando enche como cando baixa o mar, especialmente nas mareas vivas.

- Calo Lourido, F. (1996): *Xentes do mar. Traballos, tradición e costumes*. Vigo: A Nosa Terra.
- Capelán, A. (1996): “Un autor nunca esquecido. Da frustrada homenaxe de 1936 á de 1960”, en *Manuel Antonio. Embarcados nun cantar*. Extra de *A Nosa Terra*. Vigo, 25-46.
- Carballo Calero, R. (1981³): *Historia da literatura galega contemporánea 1808-1936*. Vigo: Galaxia.
- Corominas, J. / J. A. Pascual (1980-91): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. 6 vols. Madrid: Gredos.
- Cuíñas, X. (2003): *Proxecto VI Encontro de embarcacións tradicionais de Galicia*. [Cambados]: Federación Galega pola Cultura Marítima.
- Cumio (1999) = Feixoo, X. (dir.): *Diccionario da lingua galega*. Vigo: Ed. do Cumio.
- Cunha, A. G. da (2001¹⁴): *Dicionário Etimológico Nova Fronteira da Língua Portuguesa*. Rio de Janeiro: Nova Fronteira.
- Estravís (1995) = Alonso Estravís, I. (dir.): *Dicionário da língua galega*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- Fernández Casanova, C. (1998): “Cambio económico. Adaptacións e resistencias nos séculos XIX (dende 1870) e XX”, en C. Fernández Casanova (coord.): *Historia da pesca en Galicia*. Santiago de Compostela: Universidade, 139-206.
- Fernández Naval, F. X. (1999): *O mundo da pesca na literatura galega*. Oleiros: Centro de Documentación Domingo Quiroga. Casa da Xuventude-Concello de Oleiros.
- Fernández Rei, F. (1999): *Ramón Cabanillas, Manuel Antonio e o Mar da Arousa. Dúas singraduras na construción dun idioma para unha patria*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Fernández Rei, F. (2000): “O mar na obra literaria de Ramón Cabanillas”, *Ponte Norga. Revista de estudos sociolingüísticos* 2, 77-104.
- Fernández Rei, F. (2001): “O mar na literatura galega: ondas, ventos, illas, ribeiras e vagallóns”, en A. Pérez Alberti (coord.): *Galicia fai dous mil anos. O feito diferencial galego. IV. As paisaxes de Galicia*. Santiago de Compostela: Museo do Pobo Galego, 219-260.
- Fernández Rei, F. (2002): “Do Ortegál ó Douro e de Fisterra ó Navia e ó Padornelo. Notas sobre léxico moderno da Gallaecia e do seu litoral”, en R. Álvarez / F. Dubert García / X. Sousa Fernández (eds.): *Dialectoloxía e léxico*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, 147-192.
- Fernández Rei, F. (2003a): “O noso patrimonio marítimo”, *SOS Prestige. O Correo Galego* (6-1-2003), 12-14.

- Fernández Rei, F. (2003b): "O mar e a poesía galega. Singraduras na construción da patria da lingua", *Revista Galega de Filoloxía* 4, 11-57.
- Fernández Salgado, B. (1991): *Diccionario de dúbidas da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- García Allut, A. (1996): "A 'outra' ciencia: saberes artesanais e adaptación en dúas poboacións mariñeiras galegas", *A Trabe de Ouro* 25, 87-101.
- García, C. (1985): *Glosario de voces galegas de boxe*. Anexo 27 de *Verba*. Santiago de Compostela: Universidade.
- González, H. (1993): *De catro a catro. Manuel Antonio*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- González Pérez, C. (1987): *Refraneiro galego do mar*. Sada: Edicións do Castro.
- Lahuerta Mouriño, F. / F. X. Vázquez Álvarez (2000): *Vocabulario multilingüe de organismos acuáticos*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. Consellería de Educación e Ordenación Universitaria. Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades. Termigal.
- Leiras Pulpeiro, M. (1970): *Obra completa*. Estudo crítico de X. L. Franco Grande. Vigo: Galaxia.
- Leiro Lois, A. (1990): *O traballo no mar (Aparellos e artes de pesca e marisqueo)*. Cambados: Colexio Público Castrelo-Cambados.
- Lence-Santar, E. (1999): *Poesía galega*. Edición de X. Freyre / A. Requeixo. Santiago de Compostela: Difux.
- Manuel Antonio (1992): *Poesía galega completa*. Edición de Xosé Luís Axeitos. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- Martínez Baleirón, M. (2001a): *Léxico mariñeiro do concello de Ribeira*. Traballo de investigación tutelado (inédito). Universidade de Santiago de Compostela, Departamento de Filoloxía Galega.
- Martínez Baleirón, M. (2001b): "Os estudos do léxico mariñeiro galego", en X. L. Regueira / A. Veiga (eds.): *Da gramática ó diccionario. Estudos de lingüística galega*. Anexo 49 de *Verba*. Santiago: Universidade, 185-195.
- Mörling, S. (1989): *As embarcacións tradicionais de Galicia*. [Santiago de Compostela]: Consellería de Pesca.
- Páramo Aller, S. (1991): *As dornas no marisqueo e na pesca artesanal na Arousa norte*. Santiago: Xunta de Galicia. Consellería de Pesca, Marisqueo e Acuicultura.
- Pena, X. R. (1996a): *Manuel Antonio e a vangarda*. Sotelo Blanco: Santiago de Compostela.
- Pena, X. R. (1996b): *Unha lectura de... "De catro a catro" de Manuel Antonio*. Vigo: Xerais.
- Pereira, D. (1998): "Guerras da sardiña e agrupacións de mariñeiros no Cambados dos tempos idos", en D. Pereira: *Sindicalistas e rebeldes. Anacos da historia do movemento obreiro na Galiza*. Vigo: A Nosa Terra, 193-202.

- Pereira, D. (2001): *O asociacionismo dos pescadores na Galiza de anteguerra: unha ollada de conxunto*. A Coruña: Arquivo Histórico do Ateneu Libertario Ricardo Mella.
- Pereira, D. (2002): “O patrimonio marítimo de Galiza”. Relatorio do Encontro “Patrimonio marítimo como recurso económico”. A Coruña, 13 decembro 2002.
- Pereira, D. / P. Gondar (2000): *O patrimonio marítimo de Galicia*. Federación Galega pola Cultura Marítima, 2003².
- Pintos, X. M. (1865?): *Vocabulario gallego*. Edición de M. Neira e X. Riveiro (no prelo).
- Piñeiro de San Miguel, E. / A. Gómez Blanco (1996): *Xentes dos mares de Ferrol*. Ferrol: Pluma.
- Piñeiro de San Miguel, E. / A. Gómez Blanco (2001): *A pesca e os mariñeiros. Cedeira, Cariño, Ortigueira e Mañón*. Fene: Grafitec.
- Pousa Ortega, H. (2002): “Léxico fronteirizo no Baixo Miño: a pesca con barco”, en R. Álvarez / F. Dubert García / X. Sousa Fernández (eds.): *Dialectoloxía e léxico*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, 245-278.
- RAG (1997) = García, C. / M. González González (dirs.): *Diccionario da Real Academia Galega*. A Coruña / Vigo: Real Academia Galega / Xerais / Galaxia.
- Ríos Panisse, M. C. (1974): “Vida mariñeira de Sada. Contribución para un estudio lingüístico”, *Verba* 1, 181-232.
- Ríos Panisse, M. C. (1977): *Nomenclatura de la flora y fauna marítimas de Galicia I. Invertebrados y peces*. Anexo 7 de *Verba*. Santiago de Compostela: Universidade.
- Ríos Panisse, M. C. (1983): *Nomenclatura de la flora y fauna marítimas de Galicia II. Mamíferos, aves y algas*. Anexo 19 de *Verba*. Santiago de Compostela: Universidade.
- Rivas, P. (2000): *Fraseoloxía do mar na Mariña luguesa*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades.
- Santamarina, A. (ed.) (2001): *Diccionario de diccionarios*. A Coruña: Fundación “Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa”.
- Sarmiento, Fr. M. (1970): *Colección de voces y frases gallegas*. Edición y estudio por J. L. Pensado. Salamanca: Universidade.
- Souto, E. (1991): “A viagem oximórica: *De catro a catro*” en E. Souto: *Viagens na literatura*. Santiago de Compostela: Laivento, 24-67.
- Vilavedra, D. (coord.) (2000): *Diccionario da literatura galega. III Obras*. Vigo: Galaxia.
- Vitorino, G. (1987): *Atlas lingüístico do litoral portugués. Fauna e flora (mapas e notas)*. 2 vols. Lisboa: Centro de Lingüística da Universidade de Lisboa / INIC.

VOLG [1989] = *Vocabulario ortográfico da lingua galega (Versión provisional)*. Instituto da Lingua Galega / Real Academia Galega. Coord. por Manuel González e Antón Santamarina.

Xerais (2000) = Carballeira Anllo, X. M. (coord.) / C. Ares Vázquez / C. Hermita Gulías / P. Iglesias Sierra / X. M. Lema Suárez / R. López Fernández: *Gran Dicionario Xerais da Lingua*. Vigo: Xerais.